

HEER BRECHERS FIASCO

Martin Kessel

Heer Brechers fiasco

Vertaald uit het Duits door
Gerrit Bussink

Lebowski Publishers, Amsterdam 2015

De uitgever ontving voor deze uitgave in het kader van schwob.nl een subsidie van het Nederlands Letterenfonds. Ga voor meer literaire herontdekkingen naar www.schwob.nl

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel: *Herrn Brechers Fiasko*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Stuttgart, 1932; Suhrkamp, 1956; Schöffling & Co., 2001

© Martin Kessel, 1932, 1956

© Nawoord: Martin Kessel, 1973

© Vertaling uit het Duits: Gerrit Bussink, 2015

© Nederlandse uitgave: Lebowski Publishers, Amsterdam 2015

Omslagontwerp: Dog and Pony Amsterdam

Typografie: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 488 2458 8

ISBN 978 90 488 2459 5 (e-book)

NUR 302

www.lebowskipublishers.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Lebowski is een imprint van Overamstel uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Eerste boek –	
Afdeling propaganda	7
Friedrichstadt	9
Intrede in het kantoor	21
Een secretaresse ontpopt zich	36
Andere wetten?	47
Een dodelijke kans	62
Schets van een naakt bestaan (<i>monoloog</i>)	78
Intensieve werkwijze	90
Enerzijds – anderzijds	104
Het dagboek van Gudula Öften	119
De weg naar huis	137
Tweede boek –	
Privégenoegens	151
De heimelijke schande	153
De drie Schilhaneks	167
Dahlmannstrasse, tuinhuis links	181
Door de lente geschreven brieven	197
Vrouwengeschiedenissen	210
Nationale zondagse overdenking (<i>monoloog</i>)	223
Twee vrouwen van Geist	239
Er wordt een besluit genomen	252
Het sprookje van de punt	264
Bladmuziek verandert in sigaren	279

Derde boek –	
Een spook waart rond	293
Variaties over de schaduw	295
Terug naar het kantoor	308
Geruchten en naspeuringen	323
De bom	340
Op straat gezet	356
Angstproducten gewenst? (<i>monoloog</i>)	374
In naam van de achtergeblevenen	385
Dialectiek en menselijkheid	398
Het dagboek van Gudula Öften	411
Als en zou.	426
Martin Kessel: Mijn eerste roman.	447

Eerste boek
Afdeling propaganda

Friedrichstadt

I

Elke dag, en dan vooral bij het uitgaan van de kantoren, gaat er een siddering door het centrum, door de fundamenteën van Berlijn, alsof er opeens weer onvoorziene dingen gebeuren.

Iedereen is onderweg. Wie 's morgens in alle vroegte op tijd het gebouw van zijn firma is binnengekomen, wordt – na een functioneel verteringsproces dat de mens degradeert tot pure arbeidskracht, en nadat het beste uit hem is gehaald – weer op straat gezet en aan zijn lot overgelaten. De ene organisatie laat de mensen gaan, de andere neemt ze in ontvangst, de arbeidskracht verandert in een passagier of een voetganger voor wie de deuren van bioscopen en restaurants opengaan, en elk stadium eist zijn tol.

Steekt er ergens een lange paal in de lucht, ook wel halte genoemd, of is er ergens een gat naar de metro of naar een platform, ook wel perron genoemd, dan vindt daar prompt een kristallisatie plaats. Er stromen mensen samen, voorbijgangers van de meest uiteenlopende aard, ze hebben haast, maar hun gezicht staat ernstig, alsof de laatste leden van een vereniging zich rond de vlag scharen. Er stijgen dampen op, een lucht als uit een manege, en boven al die waanideeën en te behartigen belangen speelt geluidloos de diffuse weerschijn van het licht, het enige tere, dromen spinnende element.

Dag in dag uit, als een soort slaapwandelende gewoonte, herhaalt zich dat, een zwijgzaam van-hand-tot-hand-gaan, en op verschillende niveaus zijn de knapste koppen bezig om ook voor onvoorziene zaken de allerbeste organisatorische formules te vinden. Is niet alles door middel van tekens geregeld, door signalen, paragrafen en overeenkomsten, door een taal waarvan de geometrie op een haast atavistische manier taboe is, en is er in de loop van het functioneren niet iets ontstaan wat aandacht verdient, een soort gelovige zorgeloosheid, een laconieke houding tegenover de hogere abstracte orde? Stel dat er vandaag iemand kwam om met zijn wandelstok in die mierenhoop te

prikken – historisch bekende voorbeelden –, of dat iemand de grap durfde uit te halen om bij de eerste de beste, om het even wie, een strohalm voor de voeten te leggen, zoals je dat als kind bij kevers deed? Zo iemand zou heen en weer rennen, misschien wel met gedachten aan zelfmoord, en in de hoogste nood zouden er uit alle wijken lotgenoten en gelijkgezinden toesnellen, en ten slotte zouden ze een zaal bestormen om zich daar te organiseren – en dat allemaal vanwege een strohalm.

Maar de reiziger die vanuit het station de ingewanden van Berlijn betreedt om daar ter wille van bepaalde belevenissen onder te duiken, heeft er een op de tien keer geen idee van waar hij terecht komt, en zo iemand stapt blindelings over alle scheuren en strohalmen heen. Hij heeft meer voor het totale perspectief gekozen, voor aspecten en panorama's, zodat hij aanvankelijk dweept met bezienswaardigheden, en het zal hem nauwelijks verbazen dat er op menige zuil een engel zweeft die de hele soort in het ootje neemt. Een reiziger bekreunt zich daar niet om. Zolang de plek waar hij zich bevindt precies overeenkomt met die in zijn gids, tikt hij er met zijn vinger op en is hij tevreden. Omdat het bekijken van bezienswaardigheden inspannend is, gaapt hij misschien een keer nonchalant achter zijn handrug en moet hij bij de volgende gelegenheid opnieuw gapen. Ha, mij kent immers toch niemand, denkt hij. Maar die geruststellende gedachte heeft hem onvoorzichtig gemaakt, met als gevolg dat hij oog in oog met de derde gapende bezienswaardigheid pijnlijk wordt betrapt. Hij is gezien. Een kwajongen heeft hem geobserveerd en maakt meteen een grap, gevat genoeg om te bewerkstelligen dat de reiziger zich gedwongen ziet voorgoed zijn mond dicht te houden. 'Wat een toestanden,' mompelt hij geïntimideerd alvorens zich bij gebrek aan beter in de armen te werpen van de volgende – hopelijk erotische! – bezienswaardigheid.

Van reizigers valt dus niets te vrezen en zoals iedereen zal toegeven, zijn er blijkbaar strengere en hardere maatregelen nodig om het leven van deze stad onder de knie te krijgen op de manier zoals dat de stad met de mensen is gelukt.

Iedereen is onderweg. Dat is het vliedende karakter van Berlijn, dat zich ambtshalve dan wel een centrum heeft veroorloofd, maar waarvan niemand kan beweren dat dat het middelpunt is. Er lijkt eerder een permanente spanning te bestaan binnen een coördinatensysteem van lijnen, waarvan sommige zich in baarlijke projectie aan het spanningsstelsel ontworstelen, uitvalswegen die zo breed zijn dat de zon zich erop verveelt. Aan de andere kant zijn er de linden. Als een as lopen ze door het geheel, maar na een paar honderd meter zijn ze al van naam veranderd; plotseling zijn ze een 'chaussee'. Of neem een

paar dwarsstraten verder naar het zuiden de Leipzigerstrasse, dat is in elk geval een meer zakelijk genivelleerde as, minder representatief, en het is begrijpelijk waarom hij daar loopt alsof hij met de andere straten totaal niets te maken heeft, maar ook die straat verandert na een paar honderd meter van naam. Misschien dat ze elkaar verder naar buiten, bij de Wannsee of in Marzahn, ontmoeten, maar hun geheugen laat hen in de steek en ze herkennen elkaar niet. Het is alsof we sympathie zoeken tussen twee parallellen, waarvan de wiskunde beweert dat ze elkaar in het oneindige raken, terwijl de praktijk beweert dat ze elkaar raken zoals twee met elkaar overhoopliggende families elkaar kunnen raken! Af en toe zijn er gelukkig pleinen, die zo goed zijn een neutrale compensatie te vormen, een opvangbekken voor de uitgestrektheid, voor de grauwe onverschilligheid van de straten – maar voor hoelang? De topografische schets van Berlijn biedt helaas het treurige beeld van wederzijdse afzetterij.

Maar zichtbaarder dan zulke interne aangelegenheden van het bewustzijn rijzen als resultaat van een speculatieve opdracht de gebouwen op in al hun ‘uitgesproken lelijkheid’, zoals een uit de Californische regionen teruggekeerde succesvolle filmster het uitdrukte. Ze zijn waarschijnlijk zo uitgesproken lelijk, doordat ze te weinig karakter hebben om afstotelijk te zijn. Vaak brokkelen de voorgevels af, om nog maar te zwijgen van de muren aan de achterkant, waar de binnenplaatsen liggen; daar zijn als enige nalatenschap grijs-gele vlekken te zien, vlekken van een gauw met een bedrijfslogo bedekte treurnis; en als een huurder naar de conciërge wordt gevraagd, schudt de ondervraagde meestal hulpeloos zijn hoofd en verwijst hij de vragensteller naar de beheerder. Want de mysterieuze eigenaar is onderweg, ook hij is meestal onderweg. Om dat te onderstrepen suist de goed functionerende verticale lijn van de lift in zijn gazen kooi omhoog en omlaag door de aftandse binnenkant van die hoge gebouwen, terwijl de afzonderlijke, nu eens hiervoor, dan weer daarvoor dienende ruimten worden doorzeefd met het harde gezwets van de dictaten, het krekelachtige gefluister van de schrijfmachine, als het niet van het doodskloppertje is.

Hoe houden die muren het vol, hoe blijven ze het in al hun aftandsheid volhouden, met een bijna stuitend geduld, hoe begint het in de gevels te pieren en kunstmatig te stromen, redding zoekend in de glans van de propaganda, in de laatste nieuwtjes, die met behulp van een milde, vaak bedrieglijke helderheid ook de meest afgeleefde dingen vertrouwd maken, en hoe is dan plotseling alles, ongeacht afkomst en adel, in een volmaakt avondtoilet gereed voor de première, een product van deze stad, en hoe lijkt het leven onder de sier van zijn lichten dan te ontspannen – tot het moment dat midden in die ruïne het

sprookje begint, en hoe sluipt er daarna een siddering door het centrum, en ook door de fundamenteën van het bestaan, alsof er opeens weer onvoorziene dingen gebeuren... ‘Geen stap verder!’ zegt een plakkaat in de Friedrichstrasse, alsof het daarop slaat. ‘Wat wordt hier binnenkort geopend?’

II

Vol verwachting, klaar met hun werk en met een kronkelend pad van genoegens in het vooruitzicht verschenen er in het portaal van een groot kantoor-gebouw twee jonge heren, de een even groot als de ander en allebei van gelijke leeftijd. Het liefst zouden ze voor gentlemen-inbrekers zijn aangezien, maar omdat ze slechts twee gewone werknemers waren, propagandisten, namen ze daar ook genoegen mee. Bovendien had een van beiden een titel, hij was doctor, en hij hechtte er ook aan zichzelf steeds zo te noemen: dr. Geist – niet alleen omdat elke kapper elke heer die er wat deftiger uitziet doctor noemt, maar omdat het de afspraak was, de gewoonte, passend bij veel intelligente mensen die zich vastklampen aan hun sceptische instelling. Wel, ook dr. Geist meende een scepticus te zijn, maar verder had hij een groot zwak voor het onbereikbare, voor elegantie, zowel wat kleding als wat taal betrof, en daarom hechtte hij bij het betreden van de straat ook meer waarde aan zijn houding dan zijn collega Max Brecher.

Op de minuut nauwkeurig, niet eerder en niet later, hadden ze boven op de afdeling propaganda hun werk neergelegd om samen, niet zonder sportieve rivaliteit, in het hoge trappenhuis de treden af te rennen, beneden langs portier Baumann naar buiten te spurten en vervolgens hijgend vast te stellen dat de onderlinge verhouding nog altijd hetzelfde was: een tegen een. Geen van beiden had de overhand; ze verdienden niet buitensporig veel, ze maakten deel uit van de sociologische categorie van hen over wie het spreekwoord zegt: te weinig om van te leven, te veel om van te sterven – waarbij onder leven dan ‘wat meer luxe’ dient te worden verstaan, ook al hadden ze het niet breed. Beneden op straat herhaalde zich daarna het verder door niemand geobserveerde schouwspel van twee middelmatig betaalde werknemers die veranderden in wegwandelende heren – wie doet ons wat!

Uit hun gesprekken viel op te maken dat ze elkaar al sinds hun jeugd kenden, dat ze schoolvrienden waren geweest – in dat rampzalige provinciale gat! –, dat ze hier in de hoofdstad van het Rijk samen hadden gestudeerd en door

een zeldzame samenloop van omstandigheden allebei in hetzelfde bedrijf een baan hadden gevonden, met als enig verschil dat de een, naar zijn zeggen om zijn familie een plezier te doen en niet zozeer voor zichzelf, was afgestudeerd, terwijl de ander, Brecher, daar genereus, zij het niet helemaal vrijwillig, van had afgezien. Aangezien ze zo de laatste van alle onder toezicht van de staat staande onderwijsinstellingen hadden doorlopen, was het hun een des te groter genoegen om nu de werkelijkheid van de verkregen vrijheid te lijf te gaan.

‘Wat ik in mijn leven niet allemaal heb geleerd!’ riep Brecher.

‘En weer vergeten,’ voegde zijn collega eraan toe.

‘Als jongen heb ik al dingen geconstrueerd van een dusdanig gecompliceerde vergelijking dat de geometrie zich gedwongen zag ze sferoïde te dopen. Ik heb Rome in het Latijn aangeklaagd, ik heb in het Engels met het zwaard van Taillefer gezwaaid. Ik was totaal universeel – twee keer per week in de binnenlanden van Afrika of Azië, vervolgens in een uur terug naar Parijs, vandaar op jacht naar de chemische formule H_2O , en bij mijn Duits rezen mijn leraren de haren te berge.’

‘Filosofie is het streven naar de laatste duidelijkheid,’ zei dr. Geist, die daarmee een professor parodieerde. ‘Intussen zijn we het leven binnengestapt.’

‘Dat binnenstappen dient te geschieden met de linkervoet,’ riep Brecher, ‘maar ik geloof eerder dat wij door anderen het leven in zijn getrapt. Ze hebben ons een pedagogische trap verkocht; ze hebben ons met een windmachine uit de collegezaal verdreven. Een frisse neus bezorgd, begrijp je? Geloof me: zo vergaat het de mens. Altijd met het hoofd vooruit de wereld in. De mens is alleen al door de manier waarop hij wordt geboren, voorbestemd om de dingen van onderaf te bekijken.’

‘En met tangen te worden mishandeld,’ voegde Brechers collega er weer aan toe.

Intussen waren ze op pad gegaan. Van het gebouw van hun firma liepen ze richting Friedrichstrasse. Achter het tweetal verrees de daar neergepote kolos waar de vele medewerkers en medewerksters door de poorten naar buiten dromden en eveneens alleen of met z’n tweeën hun werkplek leken te ontvluchten, huiswaarts, wie weet zelfs naar een rendez-vous.

Het is trouwens niet gezegd dat de beide heren, Brecher en dr. Geist, vrienden waren; ze kenden elkaar alleen een aantal jaren langer dan hun andere collega’s, en ook bestonden er geen noemenswaardige meningsverschillen tussen de twee. Brecher nam het grootste deel van hun gesprekken voor zijn rekening, hij was impulsiever dan dr. Geist, die meestal de voorkeur gaf aan het plaatsen

van trefwoorden, terloopse opmerkingen en slotakkoorden. Brecher was ook degene die steeds hun zwakke plekken opspoorde, en het kon een buitengewoon genoeg zijn om te zien hoe hij dat aanpakte.

‘Geld,’ zei hij bijvoorbeeld, ‘heb je niet of te weinig. Heb je het niet, dan groeit het uit tot een visioen; heb je het wel, dan is het te weinig. Onze fout is gewoon dat wij tweeën nog steeds voor ons geld werken in plaats van ons geld voor ons te laten werken.’

Uit de mond van een jonge ondernemende man klonk dat geweldig. Het getuigde van inzicht en strategie. Des te vreemder was het dat het dr. Geist een ongelovige glimlach ontlokte. Ze waren pas een jaar bezig, zei hij.

Maar Brecher wierp tegen: ‘Op je zesentwintigste – je kunt zeggen wat je wilt – begint het jaar trager te worden, maar vlugger voorbij te gaan. Ook de resultaten worden minder. Het enige wat er nog gebeurt, is dat je aan het eind van elk jaar je geld opstrijkt en blij mag zijn dat je het jaar erop terug mag komen. Schat, hoeveel geld is er nog? En wat doet iemand die op een dag geen geld meer heeft?’

‘Hij zorgt dat hij het krijgt, heel eenvoudig.’

Brecher deed alsof hij de interruptie niet had gehoord.

‘Het is heel simpel,’ ging hij verder, ‘de een heeft geld, de ander niet. Naar mijn idee wordt er veel te terughoudend gedaan als het om geld gaat. Hoe het ook wordt vereerd en aanbeden, er rust nog te veel een heimelijke smet op. Neem bijvoorbeeld de frase: “Moet ik voor uw liefde betalen?” Die is nog altijd heel gebruikelijk, terwijl het antwoord natuurlijk gewoon luidt: Graag!’

‘Sack zou zeggen dat het op straat ligt.’

‘Ja, hij is gek op gemeenplaatsen,’ antwoordde Brecher. Hij zweeg een poosje, waarmee hij aangaf dat hij niet veel respect had voor zijn chef. ‘Weet je,’ zei hij vervolgens om dit kennelijk hachelijke onderwerp uit de weg te gaan, ‘soms sta ik er versteld van. Momenteel wordt er zoveel gezwendeld en het persoonlijke voordeel van zwendelpraktijken is zo ongelooflijk groot dat het me verbaast dat ik onze firma ’s morgens nog altijd aantref op de plaats waar hij thuishoort.’

‘Dacht je soms dat ze een heel gebouw stiekem konden verpatsen?’

‘Zo ongeveer. Want de nacht ligt ertussen, mijn beste. En de nacht is duister. Denk maar aan de uitdrukking: duistere machinaties! Nee, zo eenvoudig is het niet om de volgende morgen weer op dezelfde plaats te zijn. Hier in Berlijn zit overal iemand achter. Als iemand met geld failliet gaat, dan is het niet het zijne. Als iemand wordt betrapt, dan heeft de ander het gedaan – de

man op de achtergrond. Daarom heeft hier ook ieder gezicht zo'n vervloekte transparantie.'

'Mooie benen, die griet,' zei dr. Geist. Hij luisterde namelijk maar met een half oor.

Brecher daarentegen leek door het noemen van hun chef een beetje uit zijn doen en hij liet zijn gedachten over hem zwijgend de vrije loop.

In die stemming, die drang om alles in twijfel te trekken wandelden ze door de Friedrichstrasse, uiterlijk geanimeerd, maar zonder op te letten waar ze hun voeten neerzetten, met hun blik – onverschillig of taxerend – gericht op wat ze tegenkwamen en met de heimelijke wil om opgewassen te zijn tegen de hen omringende stad en daar niet voor onder te doen. Vooral dr. Geist hechtte eraan het vrouwelijk geslacht niet uit het oog te verliezen, en tot op zekere hoogte voelde hij zich ook lichtzinnig genoeg om zich te verbeelden dat hij een flanerende donjuan was. Toch beseften ze allebei – de een praktisch naïef, de ander, Brecher, meer theoretisch – dat het aanzien dat ze destijds op school hadden genoten hier in de veelvuldige anonimiteit door een paar miljoen moest worden gedeeld.

'Sack,' begon Brecher opeens, 'Sack heeft mooi praten. Onlangs raadde hij me aan: "Vertrouw niet al te veel op talent! Elk talent is tegelijk een gevaar." Dat zijn zijn woorden. Daarop kwam hij natuurlijk aanzetten met mensen die volgens hem met minder veel meer hadden bereikt. "Het is niet alleen een gevaar, het verbergt ook een gevaar," zeg ik. "Zeker, zeker," antwoordt hij fel en categorisch. Hij slooft zich verschrikkelijk uit. Hij is niet ouder dan wij en heeft nu al die fantastische post van propagandachef.'

'Benijd je hem?' vroeg dr. Geist voorzichtig.

'Hoe kom je erbij? Hoewel, wat ik aan hem benijdt, is dat hij weigert moeilijkheden te zien die hem niets aangaan. Die knaap weet de klippen van de praktijk heel handig te omzeilen, hij slijmt en laveert – ik zou dat niet kunnen.'

'Ik ook niet,' antwoordde dr. Geist, wat hem een dankbare, al even voorzichtige blik van zijn collega opleverde.

'Een tijdje geleden had ik een discussie met hem over wat de juiste baan is,' zei Brecher. 'Je had hem moeten horen. Volgens mij probeert hij verstandig te praten, maar dat kan hij niet en daarom stelt hij zich zo aan. "En als iemand nu eens heel geschikt is voor een bepaalde baan?" vroeg ik. "Voor welke?" was zijn eerste vraag, alsof hij de zijne moest verdedigen. Hij schiet altijd meteen in de verdediging! "Hebt u de juiste al gevonden?" vraagt hij. Ik haal mijn schouders op. "Dan hebt u geluk gehad," zegt hij. "Maar we hebben niets aan

een baan die niet de juiste is. Inwerken, daar gaat het om.” En dat moet ik dan geloven! Dat is toch niet meer dan een mislukt aperçu. In elk geval heeft Coty, die filou, met de juiste baan een motor, terwijl wij met de verkeerde baan op het balkon van het openbaar vervoer zitten.’

‘Zo verkeerd is onze baan helemaal niet,’ vond dr. Geist. ‘Wij maken propaganda.’

‘Maar waarvoor? Vraag je je wel eens af waarvoor?’

Dat hadden ze zich hun hele leven al afgevraagd. Het was er mettertijd niet beter op geworden en wat vroeger moeilijk leek, was volgens hen ontmaskerd, het was overwonnen of overbodig verklaard, maar als het om hun toekomst ging waren ze hun met angst, nieuwsgierigheid en onderdanigheid vermengde aarzeling nooit kwijtgeraakt. Hun leven kende geen echte eindhalte, waar ze op adem konden komen, zoals bijvoorbeeld conducteurs die met hun ontbijt ergens op een zandkist zaten; ze bleven zich gretig voeden met leerzame evaluaties van hun belevenissen – belevenissen die zelden ingrijpend waren en die tot een onfris klikje verpieterden zodra ze voorbij waren. Belevissen, actief of passief – het was allemaal nogal vaag, veel vager in elk geval dan de manier waarop ze met elkaar praatten.

‘Waar gaan we nu heen?’ vroeg dr. Geist toen ze bij de Leipziger Strasse waren aangekomen.

Maar Brecher duwde zijn collega met een nadrukkelijk zachte, veelzeggende armbeweging in westelijke richting naar de Potsdamer Platz, waar de hemel al aanstalten maakte om in schoonheid onder te gaan.

Intussen liepen ze werktuiglijk verder. Opeens bleef dr. Geist, kennelijk als gevolg van een tweede, gewichtige gedachte, midden in het gedrang staan, maar kwam onmiddellijk daarna weer in beweging. Brecher keek even over zijn schouder. Hij verwachtte een verklaring.

‘Hé,’ zei dr. Geist, ‘morgen komt het nieuwe collegaatje.’

‘Morgen nog niet.’

‘Dat is waar ook! Morgen is het zondag. Die gun ik haar nog.’

‘Ze doet maar.’

Het interesseerde Brecher nauwelijks. Hij had niets met al die secretaresses, voor hem waren ze een soort domme kippen; als hij al ergens warm voor liep, dan was het voor een actrice. Dr. Geist daarentegen begon plotseling druk plannen te maken.

‘We zouden moeten gaan dansen,’ riep hij. ‘Inbreker zijn, vrouwenarts. Zoals die verwaande meiden tegenwoordig lopen lijkt het niet het gevolg van

hun bouw te zijn, maar eerder van hun sjanker. Fenomenabel.'

Gearmd als een verliefd stel liepen ze door de Leipziger Strasse terwijl de van mensen uitpuilende trams en bussen voorbijraasden en een corso vormden, wat op zich al een genoegen was om naar te kijken. Maar nadat ze een tijdje alle indrukken op zich hadden laten inwerken, kwamen ze steeds weer terug op dat ene nieuwtje.

'Hoe heet ze eigenlijk?' vroeg Brecher.

'Weet ik veel.'

Dr. Geist, alsof hij het best wist, keek met knipperende ogen en open mond naar zijn collega, tot die zich vermande, weer naar de werkelijkheid terugkeerde en terugkwam op zijn eerste vraag. 'Oké, jongen, laat dan maar eens zien wat je waard bent!' riep hij. 'Wat gaan we doen?'

Dr. Geist keek op. 'Zeilen,' zei hij. 'Misschien moeten we gaan zeilen. Maar wat mij betreft kunnen we ook hier ergens naar binnen zeilen.'

'Maar waar?'

Besluiteloos stonden de twee ondernemende cavaliers op de Potsdamer Platz. Het was de tragedie van hun middagen en avonden dat ze prompt en fantasieloos in een van de cafés in de buurt belandden. Net als de voorgaande weken hadden ze van alles en nog wat willen doen, maar elke keer vervielen ze in hun oude gewoonte. Als ze dan door het raam keken, werden ze ook weer herinnerd aan de pompeuze aanwezigheid van hun firma, die met kleurige neonletters op alle gebouwen tegen iedereen die het wilde horen en niet wilde horen riep: UBNV – UBNV, UBNV – UBNV.

III

Het zijn niet altijd de allermooiste gebouwen waar de beste zaken worden gedaan. De UBNV, dat karakteristieke gebouw in de Friedrichstrasse, was in artistiek opzicht allesbehalve perfect, sterker nog, het demonstreerde dat het zich minder door zijn bouwstijl dan door de erin tot stand gekomen balansen staande wist te houden.

Langs de afgeronde hoeken schoten de kroonlijsten in enkele boven elkaar liggende rijen beide kanten op, de ramen stonden in het gelid, en onder alle uitbouwen of balkons, hoe klein ook, wrong een symbolische figuur zich in allerlei bochten. Het grove rustica van de onderbouw verjongde en verfijnde zich naar boven toe tot een vlak vanwaar je, als je omhoogkeek, het zand – van

angst of van ouderdom – naar beneden zag stuiven. Die merkwaardige bouwwijze, waarvan de uitzinnigheden later waren getemperd door ze domweg te amputeren, was het product van een achterhaald tijdperk. Het gebouw met overblijfselen uit verschillende eeuwen leek eerder door het lawaai van het enorme verkeer dan door menselijke hand te worden omhooggestuwd naar de wereldbol die op de hoek van het dak door een mythologische krachtsporter hemelwaarts werd gestoten, waar hij gedoemd was stralend boven de hoofden te zweven. Ter onderstreping van de uiterlijke vernieuwing waren er intussen aan de overkant van de straat schijnwerpers geplaatst, die van alle kanten licht op de uitgestrekte gevel van het gebouw wierpen en het met vereende krachten in iets nieuws veranderden. Bij die invretende en fosforescerende verlichting ging echter de indruk verloren dat je met stenen te maken had, en ook het ruimtelijke effect verdween, zodat het leek of er 's nachts na een radicale opknappbeurt een afschrikwekkend verblindende coulisse uit de duisternis verrees.

De Universele-Bemiddelings-Naamloze-Vennootschap, zoals de firma bij de Kamer van Koophandel stond ingeschreven, had aanvankelijk uitsluitend een bemiddelende taak. Als iemand een huis wilde kopen, vertelde de firma waar hij het kon vinden; als iemand wilde trouwen, verschaft de firma hem tegen contante betaling de ruimte om zijn wensen aan de hele wereld kenbaar te maken; als iemand geen raad wist met een plotseling ontvangen erfenis – de UBNV begreep zijn probleem en zorgde dat het uit de wereld werd geholpen. We zien dat de firma een en al behulpzaamheid was en het valt hem niet te verwijten dat hij op een goede dag het verlangen voelde opkomen om nog beter te kunnen helpen, binnen een seconde zeg maar, wat het beste ging als je alles wat gewenst werd zelf bezat.

Wie het interesseert, doet er goed aan zich een paar uitdrukkingen en technische principes te herinneren die beneden in machinekamers, maar ook bij automobielen worden gehanteerd. Daar is sprake van verschillende soorten smering, van geforceerde smering bijvoorbeeld, van spatsmering of automatische smering etc. Wel, het is de grote, geniale verdienste van de UBNV die dingen uit hun technische gebondenheid te hebben bevrijd en naar het openbare leven te hebben overgeheveld. Smeren betekent soepel maken, en iedereen weet wat dat betekent, iedereen die in zijn leven ooit op connecties en inlichtingen aangewezen was. Het is een lasterlijke gewoonte om anekdotes te vertellen, wat helaas vaak gebeurt door onverantwoordelijke sujetten – anekdotes, waarvan de bekendste luidt: 'Kent u dat helder verlichte gebouw daar?'

'Jazeker, dat is de UBNV.'

‘U hebt het mis, meneer. Het is een bordeel. Daar wordt de zonde bedreven alsof het werk is.’

Foei, laten we het er niet over hebben! Het is verspilde energie om dingen rond te vertellen die ook de reputatie van het Duitse Rijk in het buitenland kunnen schaden, een reputatie die niet denkbaar zou zijn zonder het vermogen verliefd te worden op je werk, en die iedereen die voor de UBNV werkt slechts tot eer kan strekken. De gemiddelde kleine man hier mag zich gelukkig prijzen dat hij niet de twijfelachtige eer heeft in verband met het leiden van de UBNV om zijn mening wordt gevraagd; hij doet wat het meest voor de hand ligt: hij vervult zijn plicht en in zijn ogen zullen zowel de directie als de hoogste kringen in de samenleving voor eeuwig een onbereikbare wereld blijven.

Bij de in de firma heersende mondaine moderniteit, bij de permanente wisselwerking met de prangende vragen des tijds, maar ook bij de in het verborgene bloeiende vragen, viel helaas niet te vermijden dat de medewerkers werden aangezet tot een hoofdzakelijk op twee pijlers rustende werkwijze: uiterste nauwkeurigheid en uiterste concentratie. Men heeft misschien een idee hoe getalenteerd een atleet moet zijn om de honderd meter te kunnen winnen en hoezeer zijn overwinning – een overwinning van nauwkeurigheid en concentratie – afhangt van een verstandige levenswijze en een langdurige voorbereiding; wel, als dat zo’n grote prestatie is, dan berust die ongetwijfeld op het feit dat die persoon moet rennen. Maar dat is onjuist, het is achterhaald. Vandaar dat het zo’n bewonderenswaardige, grandioze, tot ver voorbij het puur sportieve reikende gedachte is om te zeggen dat de hardloper veel verder zou komen als hij stelselmatig bleef zitten. Die typische UBNV-gedachte is door veel mensen ter harte genomen, niet alleen door autocoueurs, piloten en bobsleers, maar ook door industriëlen. Intussen is het gemeengoed geworden dat de rechtop gaande mens helaas niet tot grote prestaties in staat is en sindsdien – het is een daad van wereldhistorische betekenis – is in de kantoren de geknakte of zittende levenswijze geïntroduceerd.

Tot welke hoogte de verdiepingen van de UBNV ook reiken, hoe uiteenlopend de te stellen eisen ook zijn: iedereen zit. Het aantal uitzonderingen is te verwaarlozen; meestal kan een mens die niet zit niet meer tot de medewerkers worden gerekend. Hij is een uitgestotene, een looptechnisch of anderszins gehandicapte. De ware medewerker zit hoe dan ook. Daar is wel tegen ingebracht dat die bezigheid niet zozeer moeilijk als wel onschuldig is, en dat zou ongetwijfeld ook het geval zijn, ware het niet dat ze een eindeloze reeks levens aan zich bond. Wie bivakkeerde er niet allemaal in die opgestapelde verdiepingen,

trillend aan onzichtbare draden en met een ontslagtermijn in zijn contract! Soms waren de bezigheden in het gebouw te vergelijken met die op een galei, alleen was het hoogst twijfelachtig wat hier vooruitgeholpen moest worden, het gebouw in elk geval niet, dat stond er al jaren, en het enige wat telkens veranderde was de hemel. De hemel zelf was onzichtbaar, want de horizon van deze wereld lag afgeschermd door huizen buiten ieders gezichtsveld, misschien wel in een andere dimensie. De firma? Ja, inderdaad – de firma. Terwijl de firma zich dagelijks een nieuwe weg door de publieke opinie baande, zat men binnen op stoelen en trapladders; aan de andere kant hoefde men niet zelf te vechten, niet zo, men zat op één en dezelfde plek op het daarvoor bestemde lichaamsdeel en was vervangbaar.

Beneden reed onafgebroken het verkeer door de straten. Het verkeer was een orkest waarvoor de stad de muziek schreef. Voor het hoofdportaal bewoog zich de in een fantasie-uniform gestoken portier Baumann, ook een kolos, maar in zakformaat. Hij floot naar de fietsers en beoordeelde iedereen op zijn houding. Liep iemand zonder op te kijken en schijnbaar in gedachten verzonken langs hem heen, onder het mom dat hij bij het gebouw hoorde, dan bereikte hij ongehinderd de gewenste verdiepingen; vertoonde hij echter ook maar de geringste aarzeling, dan flitste er prompt een speurdersblik in het oog van de portier, hij kwam dicht- en dichterbij, hij had hem in zijn macht, en daarna begon de ondervraging. Hij, dames en heren, zat niet. Hij was de enige rechttop gaande persoonlijkheid in dit gebouw en afgezien van de gymnasiast die bij een of ander eindexamen het beste opstel schreef, de enige ware persoonlijkheid van de hele eeuw. Alle andere mensen in de machinekamer of op kantoor, ook de leden van de directie, alle anderen waren dat niet; zij zaten te vechten, zij waren druk bezig niet van hun stoel te vallen, en datgene waarvoor ze vochten, belichaamden ze ook: het naakte bestaan.

Intrede in het kantoor

I

De afdeling waar het nieuwe collegaatje werd verwacht en waar ook Brecher en dr. Geist werkten, bevond zich op aanzienlijke hoogte, bijna naast de daktuin waar de medewerkers in hun vrije tijd konden verpozen. Ze lag op een naderhand bijgebouwde bovenverdieping. In gesprekken werd die afdeling de ‘wijnafdeling’ genoemd, zulks in tegenstelling tot de lager gelegen, puur materialistisch ingestelde afdeling waar – voor wat hoort wat – ‘kroegtoestanden’ heersten. Want zoals in menige koopmansfamilie na generaties een testamentair tere telg pleegt op te duiken: het artistieke talent – voor practici eigenlijk niet te gebruiken, voor brave burgers een ontsporing van de goede smaak –, zo vormt ook de propaganda in de economie geen handelswaar maar het visitekaartje van de firma. De ruimten van deze afdeling onderscheidden zich bijgevolg gunstig van de rest; in de eerste plaats waren ze nieuw, in de tweede plaats ruimer van opzet en in de derde plaats hadden ze een eigenschap die nog het best door de chef zelf wordt gekarakteriseerd.

‘Licht,’ had die – het was Ua-Ua, de allerhoogste, niet Sack, de afdelingschef –, ‘licht’ had die geroepen en geëist. Dat was in een tijd dat nog niemand van de sinds kort hier aanwezigen nader contact met hem had gehad. ‘Mijn vertrekken moeten zo licht zijn dat de zon er van oost naar west elegant als een dame doorheen kan wandelen.’

Iedereen die met de directie te maken had, had enthousiast gereageerd. Van ’s morgens tot ’s avonds onafgebroken mogen werken in het gezelschap van een dame die zich met danspasjes door het kantoor beweegt of dwars over het bureau komt liggen – wie zou daar niet van genieten? Het werk wordt op die manier een genoegen, het maandsalaris een geschonken zakgeld. Ook was ervoor gezorgd dat ingeval de zon zich misdroeg, ingeval ze provokeerde, verblindde of stak, de gordijnen konden worden dichtgetrokken, matblauwe gordijnen, zo dun dat de atmosferische buitenwereld slechts als mooie geheimzinnige huid

zichtbaar werd. Vanzelfsprekend maakte het natuurlijke licht 's avonds als op afspraak plaats voor een kunstmatig, niet minder flatterend licht.

Onder zulke optimale omstandigheden moest het dus wel enige bevreemding wekken dat het op die afdeling al dagen ontbrak aan werklust, dat er iets in de lucht hing, een soort euforisch voorgevoel, waartegen zelfs de kracht van de zon het aflegde. De indruk ontstond dat de zon zich maar wat voortsleepte, en wie beter keek, ontdekte ook waarheen – naar een lege stoel namelijk. Zelfs als alle medewerkers hun plaats hadden ingenomen, bleef die stoel leeg. Elders, in cafés of in schouwburgen, zal een lege stoel minder hoofdbrekens veroorzaken, hoewel dergelijke onheilspellende feiten ook daar niet moeten worden onderschat, maar hier op kantoor was het bijna huiveringwekkend.

Rüland, een nogal sombere leerjongen, zag soms met een vreemd lachje aanleiding om op de betreffende stoel plaats te nemen, alleen om te zien of hij nog leeg was. Hij was daarbij erg op zijn hoede, want zijn blik bleef onafgebroken op de deurklink in de verte rusten, terwijl zijn oor de muur afluisterde; want als die deur, waarop 'PRIVÉ' stond, openging, dan hoorde Rüland op de hem toegewezen plaats te zitten, anders zwaaide er wat. Sack, de chef, liet niet met zich spotten, bovendien wilde hij dat er werd doorgewerkt. 'Juffrouw, noteer het volgende alstublieft!' – en op hetzelfde moment moest het al af zijn.

Ook wat de stoel betrof zou de zaak logischerwijs heel simpel zijn geweest, ware het niet dat er aanwijzingen bestonden dat de bij die stoel horende afwezige dame niet zagezegd was ontslagen, maar zelf ontslag had genomen om een nieuwe collega die haar niet interesseerde de mogelijkheid te bieden hogerop te komen, intern overigens, terwijl zij zichzelf extern een dienst bewezen hoopte te hebben: ze stond op het punt in het huwelijk te treden met een garagehouder. Toch had die stoel niet zo jammerlijk leeg hoeven zijn als de verdwenen collega niet twee dagen voor haar vervanging ongeneeslijk ziek was geworden, zoals ze zelf schreef, zodat het in de snuiter van de garage zeer te prijzen viel dat hij de trouwerij toch heeft laten doorgaan. Ze moeten in hun eigen auto naar de burgerlijke stand zijn gesjeesd, sneeuw wit van geluk, waarna ze, opnieuw in hun eigen auto, weer waren teruggesjeesd – gezond, kerngezond.

Als daarna op kantoor werd verteld dat de verdwenen collega alleen was getrouwd om haar chef te ergeren, dan dient dat zonder meer te worden ontkend, en dat kan hoogstens worden verklaard uit de kwalijke gewoonte om niets te doen en veel te praten, of uit de behoefte om de gebeurtenissen aan te dikken. Zijn die gebeurtenissen bekend? Alleen wie ze kent, zal weten hoe weinig ervan klopt en hoezeer ze vragen om toelichting en interpretatie. Als

een mens zichzelf doodschiet of trouwt, dan betekent dat, onder ons gezegd en gezwezen, niets; pas als de UBNV ingrijpt, kan het iets worden. Onlangs is... Maar dat heeft hier niets mee te maken. Waarom niet? Ik vind dat het er wel iets mee te maken heeft. Onlangs is er een bankier met een diva getrouwd, en onmiddellijk sloeg de UBNV toe door in chocoladeletters in haar avondeditie een kop te plaatsen die zelfs een idioot niet over het hoofd kon zien; aan het huwelijk met de garagehouder is daarentegen geen woord vuilgemaakt. Als de garagehouder niet zelf een advertentie in de krant had laten zetten, waren haar eigen collega's er nooit achter gekomen. Is dat niet vreemd?

Parallel aan de stoel, dat wil zeggen in dezelfde gemoedstoestand, zat in een hoek van het kantoor de medewerker Toldi, een weliswaar nog niet oude, maar toch op leeftijd gekomen vrijgezel, die het ontierend vond dat hij zo eenzaam en ongetrouwd was blijven zitten. Daarom stond hij soms midden in zijn gekrabbel op, spreidde zijn armen naar het plafond en gaapte hartverscheurend. Dat was zijn manier om zijn mening kenbaar te maken. Het begon met een lichte geeuw, vergelijkbaar met een slang die zijn verdriet uitblaast, waarna hij zijn zucht liet culmineren in het gebrul van een beer, om zijn gebrulde melancholie daarna te laten volgen door klokkende geluidjes. Meestal ging hij dan weer zitten en werkte hij gewoon door.

Hoe ze zich ook voelden, zulke rare acties vielen van de andere medewerkers niet te verwachten, maar toch was ook voor hen een uitweg gezocht en ten slotte, toen de nood het hoogst was, ook gevonden: de u-u-taal. Men had begrepen dat met zo'n saai, lege stoel in het kantoor behoefte was aan een cesuur, aan een gelukkige hiatus, en zo was die taal ontstaan. Ze gingen er toe over 'u-u?' te zeggen. Het was een soort goed geïmiteerd kippengeluid. Omdat onbekend was hoe het nieuwe collegaatje eruitzag, bood de u-u-taal voldoende absurd amusement. Het hoogtepunt bereikte de van alle kanten gevoede verwachting echter op de maandag dat een collega op het idee kwam geen verstandig woord meer te zeggen over wat hun te wachten stond. Ze zeiden nu niet meer: 'Hebt u een potlood voor me?' Nee, ze zeiden: 'Hebbu een plood, u-u?' Of ze zeiden tegen iets waar haast bij was: 'Ette, ette, ette, u-u?' De absolute onbegrijpelijkheid van die taal behoefde geen instemming, zodat hij ook geheim werd gehouden tegenover de chef, die bij het verlaten van zijn kantoor hoogstens werd begeleid door het bekende 'u-u?'

Het was maandag. En kost het niet iedere maandag moeite om op gang te komen, vooral 's morgens? De dag verliep niet automatisch als de schakel van een ketting, hij moest op eigen kracht begonnen worden; ook viel er nergens

een maandagspecialist te bekennen, dat wil zeggen iemand voor wie uitgerekend de maandag een topdag was. Als de dag met het gevoeligste bewustzijn was de maandag doorregen en besmet met allerlei bijgelovige voortekenen, die als een obstakel overwonnen moesten worden. Wrampe, de liftbediende beneden, geloofde deze keer zelfs dat zijn liftmechanisme had geroken dat het maandag was – het klemde en haperde namelijk, en ondanks zijn voorliefde voor de vaak gedane uitspraak: ‘Anderen hebben hun Mercedes, ik ben vergroeid met mijn lift’, rukte Wrampe geïrriteerd en scheldend aan de hevel. Dat werkte en het ding deed het weer; maar het bleef een schoonheidsfoutje, zo aan het begin van de dag.

Nadat ze al twintig minuten had gewerkt, zei juffrouw Perdelwitz ongeduldig, omdat het nieuwe collegaatje zich nog steeds niet liet zien: ‘Etsen kebetke, u-u?, waarop juffrouw Frieske, Sacks secretaresse, antwoordde: ‘Al menne usja, u-u?’, en niemand wist wat ze daarmee wilden zeggen. Het was mogelijk dat ze van gedachten wisselden over het werk van het nieuwe collegaatje, maar het kon ook zijn dat ze erop wilden wijzen dat het bij Wertheim uitverkoop was. Toegestaan is ook nog een derde interpretatie, die op de chef sloeg en betekende: ‘Is hij er al?’ Want Sack genoot weliswaar het voorrecht een uur later te mogen beginnen, maar hij veroorloofde het zich even vaak om stipter dan stipt te zijn. Ze hadden hem nooit kunnen bekeren tot het geloof van juffrouw Perdelwitz, dat fluïdum van vel over been, volgens wie alle klokken van Berlijn verschillend liepen. ‘Onzin, smoesjes, praatjesmakerij,’ zei Sack, en al had er een oceaan tegenaan geklotst, hij zou niet van mening zijn veranderd; de oceaan zou eerder verdronken zijn dan hij. Perdelwitz kreeg dan telkens een witte neus van ergernis over zo veel neerbuigendheid en het kostte haar de hele maandag om weer wat kleur in haar gezicht te masseren. Frieske stond steviger in haar schoenen. Zij zette zich makkelijk over de fratsen van haar chef heen, ze had zelfs medelijden met hem en zei: ‘Mijn chef, die arme jongen. Hij kan helaas niet tot tien tellen.’ Daarmee was de zaak voor haar afgedaan. Als ze vanmorgen op weg naar de zaak niet met haar verkeerde voet ergens in was getrapt, had ze ook die maandag in alle rust tegemoet gezien; maar nu vergat ze de u-u-taal even en sprak ten slotte ’s morgens tegen elf uur: ‘Bekijken jullie het maar! Ik ben de secretaresse!’

II

Mucki Schöppts, een dame van midden twintig, op de grens van de leeftijd waarop de conventie voorschrijft dat er getrouwd dient te worden – vooropgesteld dat iemand niet alweer gescheiden is –, zat al vijf minuten met koele armen en geschoren oksels in de ontvangstruimte van de afdeling propaganda. Ze keek voorzichtig om zich heen en probeerde zich te oriënteren. Er was haar te verstaan gegeven dat ze om elf uur aanwezig moest zijn en nu zat ze te wachten. Met haar benen over elkaar, haar handen op elkaar gelegd zoals de mode dat voorschrijft, op dat moment was haar enige zorg of ze er wel natuurlijk genoeg uitzag. Ze moest hier blijven wachten tot ze werd geroepen, en dat duurde nogal. Ze gunnen me de tijd om aan de omgeving te wennen, dacht ze, ook al dacht ze argwanend dat dat niet de ware reden was. Maar voorlopig troostte ze zich nog met die gedachte. Bovendien beseftte ze natuurlijk dat ze niet met een glas wijn verwelkomd zou worden, ook al was deze baan de eerste van haar leven.

Ze hield zichzelf in bedwang en had zich heilig voorgenomen zich door niets te laten verrassen. Zo – even zelfstandig als Napoleon – wilde ze ook optreden. Ze droomde namelijk vaak van Napoleon en was ervan overtuigd dat ze hem goed kende. Als ze wat meer tijd en geld had gehad, zou ze aan een psychoanalyticus hebben gevraagd waarom ze zo graag van Napoleon droomde; maar waarschijnlijk zou die hebben beweerd dat het helemaal niet om Napoleon ging, want die was niet meer dan fictie, maar om haar nog openstaande rekening van de wasserij – u-u?

Omdat de ontvangstruimte de vorm had van een hal, kon ze zowel de zich als een slang uitstrekkende gang zien als een stuk van de glazen wand waarachter zich haar toekomstige werkplek bevond. Nadat ze zichzelf nog een keer aan haar voornemens had herinnerd, had ze de indruk dat ze een ongebruikelijk geluid hoorde. Nee, hè! dacht ze meteen en ze verschoof haar stoel een beetje, ze beheerste zich, trok haar linkerhandschoen uit en meteen weer aan. Helaas voelde ze op dat moment haar nek iets te duidelijk en ook liep er als een liefkozing een lichte rilling over haar linker knie. Je kunt het, dacht ze niettemin en ze moest denken aan een scène die haar bij haar eerste sollicitatiegesprek had geholpen. Er was een of andere secretaresse – een robuuste dame – naar haar toe gekomen met de vraag: ‘U wenst?’

‘Ik kom voor directeur Sack.’

‘De heer Sack is afdelingschef. En waar gaat het over?’

‘Dat zal ik uw chef persoonlijk uitleggen,’ had ze gezegd.

Met een weliswaar scherp, maar toch ook lichtelijk geïntimideerd lachje was de robuuste dame daarop weggelopen en Mucki Schöppts herinnerde zich nog goed het overdreven beleefde gebaar waarmee ze later was uitgenodigd mee te komen naar het privékantoor – u-u?

Er lijkt hier een prettige toon te heersen, dacht ze terwijl ze een langdurige blik in de schemerige gang wierp, met helemaal aan het eind, vlak voordat hij definitief afboog, een helder verlicht opstapje, waarop te lezen stond: ATTENTIE, OPSTAPJE! Bovendien viel haar op dat de UBNV vanbinnen wel iets van een hotel had: hier en daar werd de draaideur bediend door een portier, gangen en deuren vormden een soort passage, voor dames, voor heren. Ook kwamen er onbekende mensen langs, de meeste gehaast, alsof ze alleen met hun carrière bezig waren – u-u?

Wat haar voornemen om er zo natuurlijk mogelijk uit te zien niet voor elkaar had gekregen, daarin slaagde nu de tijd dat ze zat te wachten. Door een blik op de klok beseftte ze dat ze hier al minstens twaalf minuten als nutteloze arbeidskracht buiten zat, terwijl haar maandsalaris intussen liep, en dat het onder zulke omstandigheden belachelijk was om in de geest van Napoleon te blijven zitten. Aanvankelijk meende ze zich tegen iedere vorm van nonchalance te moeten verzetten, maar geleidelijk verslaptte ze. Ze zat er nu nogal verveeld bij. Soms hoorde ze iets schreeuwen of piepen. Als een vlieg die een pootje werd uitgetrokken een luide kreet zou kunnen slaken, had dat misschien zo geklonken; maar het was slechts de echo van te hard aangetrokken handremmen beneden op de binnenplaats. Ze stond op het punt zich voor de tweede keer te laten aandienen, maar een vlakbij gevoerd gesprek weerhield haar van haar voornemen. Plotseling stond er een man in de gang met naast zich een rijpe, al wat oudere dame, die duidelijk hinkte.

‘Portier Baumann,’ zei de man, ‘is muzikant. Wist u dat nog niet, Gudula Öften? Als bijbaantje maakt hij op zondag muziek op de wielerbaan vlak naast de gevangenis van Plötzensee.’

‘Maar toch zeker niet tegelijk met die knetterende motoren?’

‘Nee, in de pauze,’ zei de man. ‘Maar tijdens de start kan het gebeuren dat de muziek midden in de mooiste passage wordt afgebroken. Dan wordt er geschoten en dat betekent: racen!’

‘Afschuwelijk,’ zei de rijpere dame minzaam glimlachend en heupwiegend, een beweging die Mucki Schöppts nooit zou vergeten.

‘De muziek,’ zei de man, die zijn woorden heel belangrijk vond, ‘de muziek

van de heer Baumann wordt door de ontketende energie imponaliter aan de kant geschoven.'

'Pardon?' zei de dame.

'Imponaliter: adverbiaal,' lachte de man bijna grijnzend, en hij vervolgde: 'En daardoor zit er voor portier Baumann niets anders op dan na die schok een glas bier te drinken. Maar hij moet op zijn hoede zijn. Zodra de winnaar vaststaat, komt de muziek weer in actie. Baumann blaast op de bazuin. Heil, heil, heil! En de massa juicht enthousiast: Sieke, sieke!'

'Pardon?' vroeg de al wat oudere dame opnieuw.

'Sieke, dat betekent muziek. Dat betekent: culturele persoonlijkheid, mars, mars! Op de bazuin!'

'Schitterend, Brecher,' zei de dame, die bijna stond te trappelen, maar toen kreeg haar gezicht opeens een andere uitdrukking en riep ze opnieuw haar sombere woord van daarnet: 'Afschuwelijk.' Daarmee was dit incident beëindigd – u-u?

Maar opnieuw meende Mucki Schöppts een geluid te horen dat ze nog niet kende, en wel achter de deur waarachter de beide medewerkers zojuist waren verdwenen. Ze vond het vervelend dat ze niet begreep wat het was.

Intussen, na twintig minuten, werd er in het kantoor druk beraadslaagd wat ze moesten doen. Er wordt gezegd dat er in de diepte van de zeeën vissen leven die, naast andere groteske eigenschappen, geëlektriseerd zijn; iets soortgelijks was hier aan de hand. Van buitenaf gezien bewogen de medewerkers zich in de glazen kooi van hun kantoor als in een aquarium, waar ze hun verstand lieten schitteren. Iedereen vond er het zijne van, en sinds bekend was geworden dat het nieuwe collegaatje inderdaad aanwezig was, waren ze duidelijk geëlektriseerd. Terwijl ze stil zaten te werken, voelden ze als het ware de beweging van de zee.

Dr. Geist nam als eerste het woord.

'Laat haar maar wachten,' zei hij monotoon. 'Ze gaat nog vroeg genoeg naar de haaien.'

'Ik weet het niet,' zei Gudula Öften. 'Ik weet het niet, hoor.'

'Moet ik haar soms met taraboemdice ontvangen?' zei dr. Geist op de toon van een receptionist. 'Geloof me, als Sack het druk heeft, zit die stoeipoes daar vannacht nog.'

'Jij zit de maatregelen van de directie weer eens te verdedigen, mijn beste.'

'Onzin, Brecher.'

'Let op mijn woorden!'

Op dat kritieke moment werd de deur opengerukt en kwam Coty binnenstormen, hij had zijn jas nog aan en zijn hoed nog op en was meer dan drie uur te laat.

Terwijl hij zijn jas ophing, stond hij amechtig te hijgen. ‘Ette, ette, ette, u-u?’ zei Perdelwitz, die zich al verheugde op het moment dat Coty zijn stropdas rechte trok en naar de chef ging om met een of ander kletsverhaal uit te leggen waarom hij te laat was. Coty was de beau van het kantoor en volgens dr. Geist een danstype; hij reed motor en gebruikte parfum. Ook nadat hij zijn jas had uitgetrokken, zweefde er een geur van nachtelijke activiteiten over de bureaus, zo’n beklagenswaardig mengsel, dat het midden houdt tussen eau de cologne, verschaalde sigarettenrook en amusementszweet en dat de suggestie geeft van erotiek. Het was een onbestemde geur, maar heel wat dames waren er dol op, ze beweerden er de betere kringen in te ruiken. Coty stond al met de klink in zijn hand toen hij met zijn hoofd naar achteren gebaarde en nog vlug zei: ‘Daarginds zit ze. Ik ga het hem vertellen.’

Maar dr. Geist riep hem achterna: ‘Hij ziet je aankomen. Die laat zich met zulke nieuwtjes niet om te tuin leiden, Sack niet.’

‘Maar doctor Geist!’ zei Gudula Öften. ‘We kunnen dat arme kind daar toch niet gewoon laten zitten. Ik geloof dat ik maar eens naar haar toe ga.’

‘Ik zou wel met je mee willen gaan,’ zei Brecher op zijn beurt, ‘maar daar ben ik helaas onvoldoende gentleman voor. Ik ben bang dat ik haar persoon verwissel met haar personalia.’

‘Kijkt ze eigenlijk scheel?’ vroeg Frieske plotseling zo hard dat iedereen in de lach schoot. Alleen dr. Geist antwoordde ontspannen: ‘Net als iedereen die voorzichtig om zich heen kijkt.’ Maar toen riep hij uit eigenbelang: ‘Wedden dat Coty allang een praatje met haar heeft gemaakt? Wedden dat...?’

Maar omdat niemand zin had om te wedden, maakte Toldi een nadrukkelijk gaapgeluid. Daarop heerste er een soort gapende stilte, die pas door Brecher werd verbroken met de woorden: ‘En daarvoor worden er arbeidsovereenkomsten opgesteld, voor zo’n behandeling? Daarvoor kun je per maand worden ontslagen, misschien wel per dag? De machteloosheid wordt op het paard gehezen – niet om te rijden, maar om gereden te worden. We staan niet met beide benen op de grond, we hangen met al onze beschikbare kracht in de lucht. Alleen al door de manier waarop hij wordt geboren, is de mens gepredestineerd om de dingen van onderaf te bekijken.’

‘Dat heb ik al eens eerder gehoord,’ riep Geist. ‘Dat telt niet.’

Intussen was Coty weer terug, zeer in zijn voordeel veranderd. Zijn lange,

spitse gezicht was rood aangelopen, Perdelwitz vond zijn verlegenheid schattig, en iedereen kon zien dat een gesprek met je chef een verblijf in het beste kuuroord overbodig maakte.

In de ontvangstruimte was ook Mucki hoogst verbaasd dat Coty nog een keer terugkwam om haar het resultaat van zijn hoffelijke inspanningen mee te delen. Ze herkende hem nauwelijks. Ze was bijna wanhopig dat ze haar maar lieten zitten, en nadat ook haar beste voornemens, haar napoleontische garde zeg maar, door het zwaard van de minutenwijzer waren neergesabeld, had ze deze man uit pure dankbaarheid wel om zijn hals kunnen vallen, ware het niet dat hij opeens zo'n vreemde verandering had ondergaan.

'Sack laat u dadelijk halen. Het duurt niet lang meer,' zei Coty, die zich met gezwinde spoed probeerde terug te trekken, terug naar de vijandige ruimte waaruit gemompel en gefluister klonk – u-u?

Nu ze haar crisis te boven was, zat Mucki Schöppts er weer even beheerst bij als daarvoor, in een soort zelfbewuste verstening en met een ingebeitelde ironische glimlach. Via intuïtieve omwegen had ze iets begrepen wat verwant was aan de u-u-taal. Ze vond het niet zo gek meer om hier vier weken te moeten blijven wachten, mits haar salaris maar automatisch met de minuut steeg; bovendien was het beter als de chef zich nooit liet zien. Misschien konden ze dan tennissen in de gang. Tijdens hun eerste onderhoud was hij heel innemend geweest, daar moest ze deze keer blijkbaar voor boeten. Maar zo zijn ze! Toch mocht hij wel een beetje voortmaken als hij de dochter van de weduwe van geheimraad Schöppts wilde bewijzen wat hij volgens zijn eigen woorden was, namelijk geen onmens.

'Ik ben heus geen onmens,' had hij de vorige keer soepel verklaard.

III

Er is een banale wijsheid die luidt: Alles is anders. Een tweede banale wijsheid luidt: Achteraf is alles heel eenvoudig. Gudula Öften zou er met haar ruim dertigjarige ervaring haar hand voor in het vuur hebben gestoken dat die banaliteiten de situatie verduidelijkten. Ze had al vaak genoeg tegen haar vriendinnen gezegd dat je achteraf een heel ander mens bent, een mens die boven zichzelf is uitgestegen.

'Dat wil ik weleens zien,' was dan steeds Brechers reactie geweest.

Wel, Gudula Öften was geen kind meer dat dan begon te huilen; ze bleef

bij haar opvattingen, waarschijnlijk het enige bezit van haar leven, en onderbouwde die zo nodig met nieuwe. Ten aanzien van haar chef, die de mensen graag als een voorwerp behandelde dat je na gebruik in een hoek kon zetten, kwam haar keurige opvoeding weliswaar in verzet, maar desalniettemin was ze ervan overtuigd dat een chef net zo met onhandig gedrag of een slechte bui in zijn maag zat als zijn ondergeschikten en dat hem dat later pas echt woedend en vervolgens hysterisch maakte. Op zo'n moment was hij natuurlijk voor niemand te spreken.

'Bedenk wel,' zei ze tegen Brecher om hem te kalmeren, 'dat onze chef viool speelt, dat hij prachtig viool speelt.'

'Hij speelt met ons,' antwoordde Brecher.

'Dat is precies wat wij als opgejaagde mensen tegenwoordig nodig hebben,' zei Gudula Öften onaangedaan.

'De mensen weten helemaal niet wat ze nodig hebben. Dat moet hun worden bijgebracht, desnoods met geweld.'

Daar had je het weer! Tegen die mening zou Gudula Öften zich verzetten zolang ze leefde. Maar waar hebben ze het eigenlijk over? Juffrouw Schöppts heeft een halfuur moeten wachten, niet langer, voordat Sack zich liet zien. Er bleef dus voldoende tijd over om de nodige formaliteiten en instructies af te handelen. Dat pleitte evenmin tegen de chef als dat zijn naam voor hem pleitte.

Ja – tegenwoordig heette hij Sack, gewoon Sack, en de eenlettergrepigheid van zijn naam paste bij het tempo waarin hij een deur wist te openen. Sack, hier ben ik! Vervuld van fanatieke abruptheden en erupties, een vigilante, nog jeugdige man, getrouwd met een voormalige secretaresse. Hij dankte zijn positie uitsluitend aan zijn werkkraft. Vroeger had Sack nog verpakt gezeten in andere zakken, in meer lettergrepen dus, en op het naambordje van de firma van zijn vader staat tot op de dag van vandaag: ISAAKSOHN. Maar nadat hij van econoom was veranderd in propagandist, had hij met een daad van permanente zelfbeperking trede voor trede de ladder beklommen en was hij op elke trede een lettergreep van zijn naam kwijtgeraakt, tot de energie hem, in wiens handen de deuren vlogen en de paragrafen kronkelden, groot had gemaakt en zijn naam kort: Sack. Meer niet. Daaraan kan ook een leek zien dat Isaaksohn een veel te trage naam is om met gezwinde pas carrière te maken. Als chef van deze afdeling werd hij meer geduld dan gerespecteerd, voor de medewerkers was hij een noodzakelijk kwaad, ook al deed hij zo nu en dan charmant tegen Frieske, zijn secretaresse, die samen met hem was opgeklommen. Toch bevond hij zich in het eeuwige dilemma dat hij naar boven, tegenover Egon en Ua-Ua,

zoals de twee broers die de directie vormden in het jargon van de medewerkers heetten, soepel moest optreden en naar beneden moest oppassen dat geen van de door hem overvleugelde collega's ooit met hem op gelijke hoogte kwam. Hij zei nooit veel en als hij tegen zijn secretaresse praatte, die groter was dan hij, kwamen de woorden schoksgewijs uit zijn mond. Ook ging het gerucht dat hij door zijn vrouw werd bedrogen. Was het door eerbij dat hij niet verder was doorgegroeid, of voerde hij in zijn binnenste een permanente sint-vitusdans uit? In elk geval was het werk voor hem een kwelling; aan de andere kant was die kwelling in zijn ogen het enige wat het leven op deze aarde de moeite waard maakte.

'Hij zweet energie,' zei Max Brecher. 'Hij zweet zijn energie uit om ervan af te zijn. Zelfs als hij zit te eten, zweet hij van energie. Zolang de wetenschap niet eindelijk pillen ontwikkelt tegen de fase waarin werk onttaardt in woede, is die man niet te redden.'

'Hij kan ook maar beter niet gered worden,' voegde dr. Geist er waarheidsgetrouw aan toe.

'Ik zeg niets over zijn fouten. Fouten maken een mens ten slotte interessant. In iemands fouten krijgen we zijn menselijkheid te zien. Maar mensen die met hun menselijkheid te koop lopen, denken alleen aan de voordelen. Dat is het komische en het huichelachtige ervan.'

'We struikelen over een fout, de voordelen vergeten we,' zei dr. Geist glimlachend, terwijl hij bij het uitspreken van die zin met zijn potlood de maat sloeg.

'En u, juffrouw Öften?'

Daarmee richtte Brecher zich rechtstreeks tot degene die hij eigenlijk had willen bereiken, maar zij, opschrikkend uit haar mijmeringen, zei afwezig: 'Zou u het erg vinden, Brecher, mij even een potlood te lenen?'

'Alstublieft.'

'Pardon: zou, het was maar een vraag.'

'Alstublieft, zei ik. Alstublieft! Hier is het.'

'Aha. Neem me niet kwalijk! Ik dacht...'

Dat misverstand was typerend voor Gudula Öften. Ze zette graag de puntjes op de i, maar met haar gevoelige aard veroorzaakte ze steeds weer allerlei misverstanden. Deze keer had ze twee fouten tegelijk gemaakt door een vraag niet te horen en een antwoord verkeerd te begrijpen. Een gecompliceerde, overrijpe vrouw, al een beetje vergane glorie, maar niet zonder geestelijke flexibiliteit. Vaak slaagde ze erin de zaken in het juiste licht te plaatsen, zoals nu, met de opmerking die ze maakte om haar fout te herstellen: 'Menselijk of niet, duidelijk

is dat hier te midden van deze totaliteit vaak maar één vraag telt: Hoe red ik mezelf? Die Mucki Schöppts heeft daar vast niet voor niets zitten wachten.'

'Ik moet zeggen dat ik haar sympathiek vind,' zei Coty een eindje verderop.

'Dat geloof ik graag,' zei dr. Geist spottend. 'Jullie lijken ook erg op elkaar.'

Er was geritsel en gekras te horen, getik en gesluip, de bekende kantoorge-luiden, en dat er ook personen aanwezig waren die hun mond niet opendeden, versterkte de indruk dat er gewerkt werd. Soms leek het alsof je muizen hoorde knabbelen. Als enig schepsel dat niet werkte, kwam de zon binnenslenteren, die licht verspreidde, licht.

Coty had net bedacht hoezeer de zon de gehate kamerdeur van de chef glans en innerlijke warmte had geschonken. Hij was bijna lyrisch, want achter die deur was het nieuwe collegaatje met Sack in gesprek, maar opeens schrok iedereen in het kantoor op. U-u? Vervolgens deden ze allemaal of ze druk bezig waren. Er naderden voetstappen, wat voor de gespitse oren van de toehoorders een onmiskenbaar teken was, en op hetzelfde moment ging de deur open en verscheen Sack om juffrouw Schöppts voor te stellen.

'Afdeling propaganda – juffrouw Schöppts. Mag ik de dames en heren ver-zoeken zich zelf voor te stellen?' En met die woorden trok hij vlug de deur weer achter zich dicht en verdween.

Ze droeg een elegante, strakke, glanzende blouse die bij de hals gesloten werd door een perfect zittende, witte herenkraag waaraan in het midden een gifgroene, met rode stippen bezaaide, uit smalle strookjes bestaande stropdas hing. Ze straalde een zekere opgewektheid uit, en omdat ze volgens Gudula Öftens stelling eindelijk boven zichzelf was uitgestegen, stond haar dat uit-stekend. Haar teint was zuiver en een beetje mat, in tegenstelling tot andere roodharige vrouwen bovendien vrij van sproeten. Alleen had haar bleke huid iets iriserends, een opvallend morbide mondpartij werkte lichtelijk verwarrend en bewerkstelligde een dissonantie tussen de levendige, harde list in haar ogen en de behaaglijke lauwheid van het vlees van haar lippen. Zulke details krijg je maar één keer in je leven te zien en daarna nooit meer – ook bij je geliefde vind je de eerste indruk zelden nog een keer bevestigd. Misschien is die zelfs niet eens de juiste, allesbepalende?

Omdat juffrouw Schöppts zich na haar ervaringen in de ontvangstruimte had ingesteld op een neutrale, afwerende begroeting, was ze ondanks haar terughoudendheid des te ontroerder toen twee medewerkers van het kantoor meteen op haar afstormden: Coty en de brildragende Gudula Öften, de een omdat hij al een paar woorden met haar had gewisseld, de ander omdat ze de

onweerstaanbare drang voelde om het kind eindelijk te verlossen.

‘Wij kennen elkaar al, nietwaar?’ was het eerste wat Coty zei, die verduivelde filou. Dr. Geist, die op de achtergrond bleef, bewonderde Coty’s behendigheid dusdanig dat hij zichzelf onmiddellijk corrigeerde en zijn bewondering omzette in kritiek. Slijmbal, dacht hij nu. Toch koesterde hij heel tegenstrijdige gevoelens, en hij wist zeker dat hij op zijn beurt een dwaas ‘goedemorgen’ zou stotteren als hij er niet in slaagde een staande hulpformule te bedenken.

Terwijl ze aan één stuk door op haar inpraatte, had Gudula Öften zich over de nieuwe collega ontfermd; alsof ze zich op een promenade bevond, stond ze naast haar en liep daarna met haar van bureau naar bureau. Omdat het toeval wilde dat Mucki hem even haar rug toekeerde, slaagde dr. Geist erin zijn liniaal zover over de rand van zijn bureau te schuiven dat die bij de geringste aanraking zou vallen. Zijn tactiek slaagde. Want nauwelijks had juffrouw Schöppts zich bewogen of de liniaal viel inderdaad voor haar voeten. Als een wilde dook dr. Geist met gespreide vingers op zijn liniaal en schonk hem met een glimlach aan de dame.

‘Neemt u hem maar! Hij is voor u gevallen,’ stamelde hij.

‘O,’ zei Mucki, ‘heel erg bedankt.’

‘Hopelijk meer dank dan erg. Mag ik me even voorstellen: doctor Geist.’

Dat was de repliek waarop hij had gehoopt, en vanzelfsprekend was hij er trots op dat alles was gelukt. Hihi! Er schoot van alles door zijn hoofd, allerlei amuseante dingen, terwijl zijn slachtoffer zich verlegen met de liniaal in haar hand door Gudula Öften liet wijsmaken dat hier een collegiale toon heerste. Wat heerst hier? dacht dr. Geist. Hoewel het geen enkele zin had, fluisterde hij vijftientwintig keer het woord ‘Gudula’; daarop stortte hij zich als verdoofd op zijn werk en begon hij een plakkaat te tekenen. Vervloekt zijn alle vrouwen! dacht hij euforisch. Nu moest hij een nieuwe liniaal aanschaffen.

Toen juffrouw Schöppts bij boekhouder Tadewaldt was aangekomen, vertoonde die zijn grootste kunstje: hij kon in zijn slaap optelsommen maken. Met een nerveus, vreugdeloos gezicht zei hij ‘Aangenaam’ en combineerde zijn groet met een optelsom. Alleen toen hij vertelde dat hij uit Schkeuditz kwam, gleed er iets vleierigs over zijn rimpels. Boekhouder Tadewaldt markeerde namelijk op alle wereldkaarten zijn geboorteplaats Schkeuditz, een voorstadje van Leipzig dat vroeger bij Pruisen had gehoord.

Moest Mucki nu niet toegeven dat deze mensen niet beantwoordden aan haar vroegere ideeën? Haar indruk dat dit kantoor een conglomeraat was van een ziekenhuis en een inrichting voor doofstommen klopte dus niet. Maar

waarom was ze dan niet gewoon naar binnen gelopen? Ze had zich iets napoleontischer moeten gedragen! Of niet? Zelfs Frieske, door wie ze de vorige keer met overdreven beleefdheid naar de chef was gebracht, had alleen nog weten uit te brengen: 'O, bent u het?' Brecher was de enige voor wie ze nog een beetje bang was. Als een tandarts nodigde hij haar uit naast hem te komen zitten; het ontbrak er nog maar aan dat hij begon te boren.

'Ik heb gehoord,' begon hij zonder de geringste poging om formeel te doen, 'ik heb gehoord dat u hebt gestudeerd, juffrouw. Ja ja, ik weet het, zonder af te studeren. Kunstgeschiedenis, neem ik aan, schone letteren en daarnaast wat krankzinnigenpsychologie. Klopt dat? Dan hebt u vast ook weleens een embryo op sterk water gezet? Van alles wat. Ik weet het, zo gaat dat tegenwoordig. Maar vergeet niet wat u aan uw opleiding te danken hebt. Het is een klassiek teken dat wij van iemand die tot taak heeft brieven te typen en klaar te staan als de bel gaat, absolute kennis van de filosofische tijdperken vragen. Er wordt gezegd dat in Dresden, en misschien ook wel in Schkeuditz, zelfs schoenmakers tegenwoordig gymnasium moeten hebben. Ik kan alleen maar zeggen dat dat te weinig is. Ze zouden ook in de astronomie wel mogen worden opgepoetst. Want wie zegt dat de sterren aan de hemel geen ingeslagen spijkers zijn? Wij worden vertrapt door die laarzen daarboven. Waar of niet?'

'Ik weet het niet,' zei juffrouw Schöppts met een verlegen lachje, terwijl het hele kantoor zat te gniffelen.

'O, nog iets, juffrouw. Nog één vraag als u het niet erg vindt.'

'Ga uw gang,' zei Mucki, hoewel ze zich het liefst uit de voeten had gemaakt.

'Goed! Vertelt u mij als hersenspecialiste eens hoe iets wordt genoemd wat niet normaal is? Hoe kunnen, hoe moeten we dat noemen?'

De collega's begonnen te protesteren, ze protesteerden tegen het stellen van nepvragen, dat was dierenmishandeling. Anderen waren er juist voor. Pas op dringend verzoek van Mucki Schöppts ging de storm weer liggen.

'Normaal? Ik weet niet wat u bedoelt, meneer...'

'Brecher, Max Brecher!' riep dr. Geist om een gunstige indruk te maken, maar Mucki vervolgde: 'Ziekelijk misschien? Dat is dan hopelijk niet op u van toepassing!'

'Bravo!'

Die reactie kwam van helemaal achter in het kantoor, maar ook Brecher was genereus genoeg om het antwoord te accepteren.

'U mag blijven,' zei hij. 'Ik ben tevreden.'

'U-u?'

Nadat Perdelwitz, die eerlijk gezegd meer had verwacht, weer was overgestapt op de u-u-taal, leek er een einde aan de procedure gekomen te zijn. Met een onbeantwoorde vraag in haar hoofd nam Mucki Schöppts plaats op de stoel die zo bedenkelijk leeg was gebleven. Frieske, die allang wist wat ze aan de nieuwe collega mocht toevertrouwen, schoof een stapel papier haar kant op, waarin Mucki Schöppts zich verdiepte met de ijver van een leerling die net is overgegaan. Bij de heren Brecher en dr. Geist had ooit zo'n model exemplaar in de klas gezeten. Een luilak, de zoon van een bakker... Ik vind dat dat hier niet thuishoort. Waarom? We polemiseren hier toch niet tegen bakkerskinderen. Goed dan: elk jaar na de overgang had die jongen zich heilig voorgenomen zijn uiterste best te doen om alles in te halen wat hij had gemist. Eén keer had hij zelfs serieus beloofd een nieuwe vertaling te maken van de onfatsoenlijke passages uit de Bijbel. Maar al na een week moest hij bakzeil halen, alleen het plan bleef; en ook dat plan had zichtbaar te lijden onder de lange ochtend. Ten slotte was de zoon van de bakker aan het eind van zijn Latijn en beweerde hij dat hij de Bijbel niet kon vertalen omdat die te bloeddorstig, te seksueel en veel te Joods was.

Het was onvoorspelbaar in hoeverre Mucki Schöppts haar plannen zou weten uit te voeren. In elk geval had ze zichzelf op een acceptabele manier geïntroduceerd. Ook probeerde ze al vrij snel van juffrouw Perdelwitz te weten te komen wat er allemaal niet normaal was, wat er niet normaal genoemd kon worden. Perdelwitz wist het ook niet, maar Brecher had haar noodkreet gehoord en zei: 'Er zijn hier maar twee dingen: normaal en cursief.'

'Aha?' zei juffrouw Schöppts.

'Ja ja, hier gelden andere wetten.'

'Zou kunnen.'

'Ik hoop dat u dat nog aan den lijve zult ondervinden.'

'Ik hoop van niet.'

Ze zei het heel vrijmoedig. Ze hief haar jongensachtig smalle hoofd op, waarbij haar mond met de rij onberispelijk glimmende tanden lachend uit elkaar sprong. Haar neusvleugels leken op een wellustig, wonderbaarlijk levend wezen. Dr. Geist, die die kwaliteitsmix van scherpheid en zachtheid heimelijk van opzij begluurde, stond op scherp; hij vergeleek haar stiekem met een bekende voordrachtskunstenares, die zo'n brede scheur had dat ze zich volgens zeggen zelf een liefkozing in haar oor kon fluisteren. Zo ongeveer moest ze dus worden beoordeeld, dacht dr. Geist. In stilte zocht hij druk naar nieuwe staande hulpformules.

Een secretaresse ontpopt zich

I

Volgens juffrouw Frieske, van wie zich met de komst van Mucki een vreemde onrust meester had gemaakt, kunnen de chefs – allemaal rare snuiters overigens – in drie klassen worden verdeeld.

a) Het ergst zijn de hysterische. Naar het voorbeeld van slecht opgevoede kinderen stampvoeten ze en hebben ze de afschuwelijke gewoonte om hun secretaresse tijdens het dicteren onafgebroken op de vingers te kijken, tot ook zij, helemaal in de war, fout na fout begint te maken, de ene nog fraaier dan de andere. Ten slotte zijn ze dan allebei volledig uitgeput, maar terwijl de secretaresse helemaal overstuur stil moet zitten, heeft de chef het recht om te roepen: ‘Met u valt niet te werken. Voordat u zich één keer hebt omgedraaid, is het alweer zondag.’

b) De tweede categorie, weliswaar minder nerveus, verkeert in een permanente staat van acute verstrooidheid. Met hun sigaar als een speen in hun mond zitten ze te brommen en mopperen, om dan opeens te vragen: ‘Hebt u dat?’ Natuurlijk had niemand kunnen weten dat dat gebrom een dictaat was. Wie zijn sigaar in zijn mond ronddraait, kan onmogelijk iets verstaanbaars zeggen. Als dat het geval was, werd *Tasso* of *Iphigenie* allang met een sigaar in de mond gespeeld, vindt Frieske.

c) De derde categorie ten slotte wordt gevormd door de gezellige types; dat zijn meestal oudere heren, maar helaas van een onbenulligheid dat ze niet in staat zijn ook maar één tekst uit het hoofd te dicteren. De ronding van hun buik stoort hen bij hun denkwerk. Tegelijk begint meestal het zweet op hun kale hoofd te parelen, hun vingers graaien nerveus in het rond, klappen elk boek binnen bereik open en weer dicht, en dan zijn ze eindelijk zover om zich te verwaardigen tot de dubieuze vraag: ‘Hoe komt u aan die mooie zijden kousen?’ Maar die gezellige opdringerigheid is nu juist het allerergst. Dat is de praktijk, zij kan ervan meepraten.

Mucki had haar glimlachend aangehoord.

Juffrouw Frieske was inderdaad uitstekend op de hoogte van alle facetten en valkuilen van de praktijk. Ze was begonnen als leermeisje in een schoonmaakbedrijf, waarna ze al gauw was overgestapt naar de transportsector en het meubeltransport, en vandaar met een flinke stap omhoog naar de UBNV. Overal waar ze had gewerkt, had ze onmiddellijk het heft in handen genomen, waarbij ze ongegeneerd haar eigen belangen gelijkstelde aan die van de firma, zodat ze terecht bij alle besluiten en directieven van 'wij' sprak. 'Dat doen we met genoeg, gnädige Frau, maar tegenwoordig wordt dat wat schever gedragen' of: 'Het komt in orde. Maak u maar geen zorgen. Wij hebben eersteklas inpakkers.' Sinds ze bij de UBNV werkte, maakte juffrouw Frieske iedereen duidelijk dat haar chef, die arme jongen, net zo goed thuis had kunnen blijven. Slechter dan hij kon Frieske het ook niet aanpakken. 'Ik en Sack,' zei ze vaak. 'Ik heb Sack uitgelegd hoe we dat moeten doen. Ten slotte gaf hij me gelijk.'

Frieske, die nu in Lichtenberg, in het oosten van Berlijn, woonde, was niet in Berlijn geboren, maar zoals zoveel Berlijners in Luckenwalde, het industriestadje ten zuiden van de stad, waar de sneltreinen uit Leipzig in een ongenadig tempo doorheen rijden en dat verder een bepaalde reputatie geniet vanwege het gevaarlijke karakter van de plaatselijke voetbalclub, een tegenstander waar ook kampioenen uit de wereldsteden ernstig rekening mee moeten houden. Frieske had daar niet veel van haar ontluikende jeugd doorgebracht, want na haar babyjaren was ze met haar moeder en haar stiefvader, die Schilhanek heette, vertrokken naar haar eindstation, naar Berlijn. Dat was ongeveer in de tijd dat de eveneens uit Luckenwalde afkomstige Rätze, een haar onbekende boom van een kerel, in de sportbladen naam had gemaakt als boslooptkampioen. Als ze elkaar hadden gekend, hadden ze nu samen triomfen kunnen vieren. Hij had door het bos kunnen rennen en zij had kunnen gaan zwemmen. Maar zover kwam het niet. Met een vooruitziende blik en onder de plak van haar meestal werkloze stiefvader was Frieske aan een economische carrière begonnen die er wezen mocht. Dat kan ze natuurlijk aantonen.

'Ik wil werk dat me boeit,' had ze gezegd, en als dat Brecher ter ore was gekomen, had hij ongetwijfeld geantwoord: 'Kijk aan, onze kleine slavin!'

Maar Frieske, die al lang voor deze kletsmaajoor domicilie had bij de UBNV – ja, hij was in haar ogen een kletsmaajoor –, Frieske had er uiteraard geen zin in om zich ook in de boeien te laten slaan. Ze had bereikt wat ze wilde, dat was haar manier om te winnen. Wat er van Rätze terecht is gekomen, is minder

bekend; mocht hij nog leven, dan heeft hij als echte amateur ook recht op een privéleven.

Ja, er bestaan verschillende manieren om te schitteren, mijne heren. Mensen als Brecher schitteren door hun – hoe zou een praktisch ingesteld iemand dat noemen? Anderen, wat Frieske veel imponerender vond, schitteren door hun relaties, ze groeten op straat de beroemdste personen, vanaf portier Baumann hogerop, en ze kennen de kleur van ieders pyjama, weer anderen zijn alleen maar een instrument voor de laatste tototips, tophits en grappen. Zelf blonk ze in geen van die facetten uit. Het enige wat ze erover zei, was: ‘Waarom zou ik?’ Ze had genoeg aan haar eigen vaardigheden. Ze bespeelde het klavier van haar schrijfmachine, ze was in staat met een liniaal haar haar te doen en liep niet te koop met papa en mama. Nee, haar vader was geen overleden geheimraad; dat had ze gewoon niet nodig. Haar eigen vader, die bij de spoorwegen had gewerkt, was trouwens in Luckenwald geplet tussen de buffers, wat ook niet iedereen van zichzelf kan zeggen. En wat haar stiefvader betreft... ‘Wie geeft u eigenlijk het recht om u met mijn familie zaken te bemoeien?’

Het oordeel van haar collega’s kan Frieske natuurlijk op geen enkele manier accepteren en goedkeuren, bovendien interesseert het haar geen zier. Jazeker, geen zier! Dat weerhoudt de heren, die mislukte academici, er niet van er ongeremd op los te zwetsen, te meer omdat ze nu in Mucki Schöppts een fascinerende vergelijkingsmogelijkheid menen te hebben.

‘Mucki is natuurlijk, Frieske is een natuurproduct,’ zegt Brecher, en Geist, die niet voor hem onder wil doen, voegt eraan toe: ‘Frieske is bloed- en leverworst, varkenspoot met zuurkool zeg maar, Mucki daarentegen is...’

In plaats van een woord in de ruimte te werpen plaatst dr. Geist zijn middelvinger en duim pikant tegen elkaar en produceert een kus, een kus met een knaleffect.

‘Ze is altijd in de weer,’ zegt Brecher. ‘Ze zit op haar carrière als een koetsier uit Luckenwalde op een mestkar. Haar twee trekpaarden heten IJver en Gezondheid. Als iemand het begreep, zou je kunnen zeggen: zo gezond dat het een schande is.’

‘Wie?’ vraagt dr. Geist, die zich zorgen maakt om Mucki Schöppts.

‘Weet je waaraan je merkt dat Frieske een proletariër is, een brok van de onderkant?’ vraagt Brecher in plaats van te antwoorden. ‘Ik bedoel dat niet politiek, maar vitaal. Nou? Je merkt het aan de manier waarop ze koffiedrinkt. Bij haar thuis staat de koffiepot vast van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat op het fornuis. Zeker weten.’

‘Grankenkoffie, neem ik aan.’

‘Het zou neerbuigend zijn om dat te bevestigen, Geist. Daar gaat het niet om. Waar het om gaat is de simpele constatering dat Frieske dag en nacht koffiedrinkt.’

‘Ze drinkt niet,’ zei dr. Geist. ‘Ze slobbert.’

‘De laatste tijd valt dat trouwens niet meer zo op,’ vervolgt Brecher. ‘En ik heb zo mijn vermoedens. Er is iemand met haar in de weer, ik wil niet meteen zeggen: een beeldhouwster. Er is iemand met haar in de weer, iemand die ik er ernstig van verdenk dat ze gokt op menselijkheid.’

‘Aha! Je hebt het over Gu...’

Helaas sloeg Brecher zijn hand voor de mond van zijn collega, zodat die zijn best moest doen om niet te stikken.

Frieske had meestal een uitgesproken neutrale, dus puur functionele relatie met deze beide heren gehad; ze leefden samen als de poten van een tafel; ook meende Frieske te allen tijde superieur genoeg te zijn om hun gepraat te doorzien. Toch was ze, zoals gezegd, in werkelijkheid in de war door het effect van Mucki’s aanwezigheid op hun gedrag. Luister maar! Nog geen veertien dagen geleden noemde dr. Geist vrouwennamen allemaal infantiel; vroeger had een vrouw Auguste geheten, hooguit Eulalia, maar daarna had in verschillende golven de verwoesting toegeslagen. Een noordelijke golf had het hele borsten-gebungel veranderd in Inges, Helga’s, Hedda’s en Nora’s, een Engelse golf had de i-grec salonfähig gemaakt: Lily, Cilly enz.

‘Onmondig,’ had dr. Geist gezegd, ‘ze zijn onmondig. Ze heten zoals net ontwaakte baby’s. Mijn kleine Mi, mijn kleine Bibi, mijn kleine Loe, mijn kleine Moe!’ En daarop had hij onder applaus geroepen: ‘Luxekindjes! Hun koosvormen zijn de uitdrukking van een speelse seksualiteit.’

Dat had Frieske heel goed begrepen! Maar afgezien van het feit dat zij de eer genoot om Lisa te heten en haar vriend Heinz, beseftte ze nu ook hoe wonderwel die woorden bijvoorbeeld op Mucki konden slaan – ware het niet dat de heren kantoorgentlemen intussen een belachelijke ommezwaaï hadden gemaakt en wat eerst ongeoorloofd was nu opeens goedkeurden. Maar zo zijn mannen...

II

Het was de verdienste van Gudula Öften dat ze Frieske had ontdekt, min of meer onder het motto: 'In dat kind sluimert veel wat alleen maar gewekt hoeft te worden.' In het begin was Frieske namelijk ronduit onaantrekkelijk, de tot leven gewekte moraal in wol en flanel, en ze had er geen idee van hoe ook flinke, ijverige mensen konden veranderen. Het was voor haar ondenkbaar om in mannen met wie ze te maken had iets anders te zien dan de vertegenwoordigers van hun branche. Pas door de oerdrift van Gudula Öften, die een belsignaal was voor alles wat menselijk was, had Frieske een paar ingrepen geaccepteerd. Het was begonnen met haar kapsel, gevolgd door zijdelingse opmerkingen over het voordeel van zijden ondergoed, en vanaf dat moment was het maar een kippeneindje naar de mannen.

'Het is altijd eerst een vrouw die ons vertelt dat we mooi zijn, die erachter komt dat we door bepaalde veranderingen mooi kunnen worden. De mannen dansen erachteraan, die vallen op tics. Zonder tics doen ze het niet. Wat kunnen ze eigenlijk wel? Ja, ons lastigvallen, dat kunnen ze.'

Gudula Öften had op het juiste moment met Lisa gepraat en haar vertrouwen gewonnen. Niet dat Frieske nu van het ene op het andere moment in een del was veranderd! Ze bleef haar doelstellingen en vooruitzichten even trouw als daarvoor, maar nu met een ruimere blik. Als ze een spoortraject was geweest, had je kunnen zeggen dat ze dankzij de ideële steun van Gudula Öften viersporig was geworden. Frieske geloofde overigens niet ieder woord van haar oudere collega, vaak had ze genoeg aan de achterliggende bedoeling; ook zag ze er aanvankelijk niet meer in dan tips voor haar gedrag, al was ze wel vatbaar voor de bekoring die ook het bekrompene letterlijk van facetten weet te voorzien. Want Gudula Öften had werkelijk goud in haar mond, en niet alleen in de vorm van een gouden tand. Sommige uitspraken en opmerkingen maakten een onuitwisbare indruk op Lisa, andere vergat ze nooit meer. Een van die opmerkingen was: 'Mannen moeten tot hun geluk gedwongen worden.'

Nadat ze op het kantoor was komen werken, had Mucki zich geregeld afgevraagd wat het kon betekenen als er sprake was van: 'lusteloos metaal', maar het duurde niet lang of ze wist wat ermee werd bedoeld, namelijk een man, een onvoorstelbare figuur, die altijd rond het middaguur opbelde. Hij heette Heinz en Frieske had hem op een gekostumeerd bal leren kennen. Het is genoegzaam bekend dat de gekostumeerde bals van Berlijn het toneel van erotische uitpattingen zijn, dat zo'n vijftig procent van alle huwelijken en echtbreuken te

herleiden zijn tot gekostumeerde kennismakingen, en dat Öften op een dag een zilverachtig glinsterend tarlatankostuum aan Frieske had uitgeleend. 'Tableau!' was de reactie van dr. Geist geweest.

Sindsdien hadden zich dus twee invloeden tegelijk doen gelden, en als de heren op kantoor de tweede fataal noemden, dan weten we tenminste waarom. Wat waren zij vergeleken met Heinz? Armzalige krabbelaars! Heinz daarentegen, een soort uit de kluiten gewassen Sack, had al een positie in de metaalhandel en het hielp de heren maar weinig dat ze erop wezen dat het met de metaalhandel in alle steden van Duitsland rampzalig gesteld was. Dan zal Heinz die redden, dacht Lisa. Telkens als Heinz belde, leek in haar ogen de kantoorwereld ten onder gegaan, want het ging goed met de metalen, Frieske begroette het metalen tijdperk in alle dialecten en wereldtalen. Nebbisj, om te gillen, s'il vous plaît, yes, yes – abracadabra.

Zoals gezegd: viersporig, en het was griezelig om te zien hoe Frieske van aanpakken wist en wat er allemaal voor ongebroken krachten in haar schuilden. Terwijl Brecher en dr. Geist 's avonds in cafés rondhingen en van hun sigarettenrook genoten, wijdde Frieske zich na een slokje water aan de verovering van de wereldtalen. Italiaans klonk in haar oren melodieuze, Frans, zoals niet anders te verwachten was, salonfähig, Engels mondiaal, en Gudula Öften knikte vol begrip. Alleen Brecher, die absoluut geen zin meer had om op deze wereld ook nog maar iets te leren, zette Lisa's ijver tot groot genoegen van zijn collega's weg met een uitspraak die afkomstig schijnt te zijn van Lessing, de intellectuele held van Duitsland: 'Een paard dat nooit genoeg haver krijgt.' Ook Frieske was zo'n knol, zei Brecher. Want ter compensatie deed ze ook nog aan sport en sinds kort, nadat Heinz haar had verteld alleen met een ontwikkelde dame te willen omgaan, ook aan wereldliteratuur. Bezorgde critici beweren weliswaar gezien te hebben dat Frieske onder het lezen, waarschijnlijk uit nervositeit over de trage voortgang van de handeling, aan haar ellebogen had gekrabd, maar zelf deerde haar dat niet. Als ze zich bekeken voelde, zei ze hoogstens: 'Jullie hebben vlooien.'

Maar goed, toch kreeg juffrouw Frieske niet in een wip onder de knie waar anderen jarenlang de tijd voor hadden genomen; vaak viel ze ten prooi aan radeloosheid en werd ze dusdanig door onbegrepen uitdrukkingen geplaagd dat het geen wonder was dat ze zich zo nu en dan een beetje krabde. Schisma, dacht ze bijvoorbeeld. Schisma. Hoe langer ze dat woord bestudeerde, hoe onbegrijpelijker het werd, en ten slotte klonk het zelfs uitgesproken onfatsoenlijk. Schisma. Maar daar had ze allang in voorzien, namelijk in de gedaante van

Gudula Öften, tot wie ze zich altijd kon wenden om iets uitgelegd te krijgen, met bovendien de nodige sociale valeurs en beter dan met behulp van een encyclopedie. Encyclopedieën waren voor Frieske niet altijd doorslaggevend, omdat je daaruit alleen iets te weten kwam over de grammaticale aspecten, dat waren altijd papieren wijsheden. Volgens de encyclopedie moest je waar mogelijk zeggen: ‘Goedemorgen, meneer! Hier is dit. Hebt u goed ontbeten?’ – ‘Ja, mevrouw. Daar is dat. Ik heb uitstekend ontbeten.’

Wel, ook al werd Frieske door de heren op kantoor niet bewonderd, toch waren er die zich wat serieuzer met haar bezighielden. Toldi, die achter Perdelwitz aan zat, maar ook kennis had aan een zekere juffrouw Hückstedt van de benedenverdieping met wie hij als een verre oom omging omdat ze zulke grote hulpbehoevende ogen had en bij geruchte aan een strenge blik genoeg had om flauw te vallen, een vrouwtje dus dat je op je wijsvinger kon laten dansen – als Toldi Frieske bezig zag, moest hij vaak een geeuw onderdrukken. Hij kon dan zeggen: ‘Je hoeft haar alleen maar te zien lopen.’

‘Ze werkt in vrije ritmen,’ zei Coty.

‘Gisteren zei ze tegen me: Als hij aardig is, ben je machteloos.’

‘Misschien leert ze binnenkort ook machteloos te zijn als hij niet aardig is. Die oplichter.’

‘Metalen, Coty. Maar hij zal heus wel met haar trouwen.’

‘Hier spreekt de vrijgezel, dat is te merken.’

‘Er zijn leken die mij een meester noemen,’ zei Toldi, die graag van de gelegenheid gebruikmaakte om op zijn kwaliteiten als pianist te wijzen. Hij droomde ervan Hückstedt met haar zilveren ogen Beethovens *Appassionata* voor te spelen, en wel zo krachtig dat ze onmiddellijk flauw zou vallen. Hij was van plan haar dan op haar slapen te kussen.

‘Kent u die god van het metaal beter?’

‘Van achteren.’

‘En verder?’

‘Verder niet. Is dat voldoende?’

Omdat Toldi een vreedzaam mens was en niet werd geplaagd door enige leer-gierigheid of geldingsdrang, gaf hij er in tegenstelling tot Gudula Öften de voorkeur aan de zaken op hun beloop te laten. Öften daarentegen stak de handen uit de mouwen en was ook volledig ingewijd in het labrynt dat voluit Heinz Schade heette. Ze koesterde een soort afgunstige welwillendheid, ze liep mee en beleefde de dingen vanaf de zijlijn, deels pleitte ze in stilte ook voor wat leven in de brouwerij. Ze noemde elke tip die ze Lisa gaf een streek en zag toe op het effect ervan.

‘Je stelt jezelf een doel,’ had ze een keer gezegd, ‘en daarna doe je je best om het te bereiken.’

‘Maar we moeten toch ook leven.’

‘Natuurlijk, mijn lieve kind, dat moeten we inderdaad. Maar juist in dat moeten schuilt de uitnodiging om het leven smaakvol te kruiden. Sinds de mens wordt verwaarloosd en genoeg neemt met zijn intelligentie, hebben we verleerd te leven. Inderdaad! We hebben verleerd het leven op een zinnige manier te verdelen, hier een stukje, daar een stukje. Je begint met een handvol hoopjes en ten slotte wordt het een grote tuin; maar de mensen gooien alles willekeurig op een hoop.’

Vreemd genoeg maakten Gudula Öftens opmerkingen de laatste tijd niet meer de gewenste indruk, zodat ze geregeld moest besluiten uit een deels mannelijker, deels meer persoonlijk vaatje te tappen. ‘Met mannen is het net zo,’ zei ze. ‘Je moet alles apart voor ze neerleggen en apart klaarmaken, mannen kunnen van nature slecht luisteren en bovendien zijn ze conservatief in hun gewoonten. Kijk maar naar hun kleren, ze dragen altijd een broek. Ik zou willen dat er uitzonderingen waren, beste kind.’

‘Uitzonderingen,’ zei Lisa Frieske, waarna ze zweeg.

‘Maar kind toch? Is er iets met Heinz? Vertel! Tegen mij kun je het gerust zeggen. Echt, samen is het beter uit te houden.’

‘Beter.’

‘Ja, mijn kind, beter.’

‘Goed, beter, best. Bedankt.’

‘Maar wat is er dan, Lisa?’

III

Vooraf met het oog op Mucki Schöppts, voor wie dat later van belang zou kunnen zijn, zij hiermee verkapt dat de UBNV voor medewerkers maar één toevluchtsoord kent waar ongestoord intimiteiten kunnen worden besproken: het toilet. Daar heerst rust en vrede. De ruimten zijn licht, goed geventileerd, en mocht het moeilijk worden, dan is er onmiddellijk ruimschoots water bij de hand. Ook ruist het vaak zacht. Het zilverachtige glanzen van de kranen, de niet voor misverstand vatbare opschriften VRIJ, BEZET; WARM, KOUD – ook een verward gemoed profiteert van die tendens tot netheid en maximaal comfort. Buiten bereik van de chef is een plaats van ontspanning terecht ook een plaats van heimelijke bekentenissen.

Zodra het werk het ook maar enigszins toeliet, had Gudula Öften Frieske op een dag een teken gegeven, ze was opgestaan en toen met een geheimzinnig gezicht verdwenen. Ze had geduldig gewacht en wat haar nieuwsgierigheid ten slotte bevredigde, was zorgwekkend geweest. Dit kon echt niet! Frieske, die dringende zaken anders zo voortvarend aanpakte, kwam met Heinz al weken geen stap verder. Er was vertraging opgetreden en Frieske, die aan beweging gewend was, zei ten slotte: 'Ik vlieg tegen de muren op.'

'Maar kindje!'

'En nu word ik ook nog dwarsgezeten door Schöppts.'

'Schöppts?'

'Hij kent haar vanbinnen en vanbuiten, de hele familie.'

'Wat je niet zegt!'

Hoewel ze al zeer ingenomen was met de nieuwe collega en haar familie, kroop Gudula Öften zo dicht naar Frieske toe dat haar borsten behoedzaam langs Frieskes bovenarm streken. Lisa! Een hele tijd bleef ze in die opvallend tedere houding staan. Ze dacht na. Ze was een behulpzame vrouw en als bewijs daarvan legde ze haar hand op Lisa's hoofd.

We moeten ons de zorgen van de mensen aantrekken, dacht ze, hoewel ze tegelijk een beetje verliefd was op Lisa's hulpeloosheid. Toen streek ze met een trillende handrug over Lisa's voorhoofd, dat bleek zag van de weerschijn van de tegels om hen heen.

'Het is al een tijdje geleden begonnen,' zei Frieske. 'Hij heeft een manier van doen... ik weet het niet. Als ik hem een hand gaf, had hij meteen iets aan te merken. "Je ziet er aangeslagen uit," zegt hij. Ik zeg: "Niet dat ik weet; je verbeeldt het je, Heinz." – "Bovendien heb je je slecht gepoederd," zegt hij. "Sorry dat ik je daarop wijs." Ik zeg: "Ik heb me helemaal niet gepoederd." – "Lisa, natuurlijk heb je je gepoederd," zegt hij, om er meteen aan toe te voegen: "Jullie vrouwen denken altijd dat wij dat niet zien." Ik vond het nogal irritant en vroeg: "Waar dan, waar denk je dat ik me heb gepoederd?" – "Je denkt toch niet dat ik in het openbaar aan je gezicht ga zitten? Ik zeg niet dat je liegt." Dat zijn zijn woorden. Maar ik merkte dat hij eigenlijk wilde zeggen dat ik loog. Juist daarom heb ik tegen hem gezegd: "Zie je wel!" Natuurlijk was onze avond daarmee bedorven.'

Öften glimlachte opvallend scherp toen ze zei: 'Mijn hemel! Wat is daar nou zo erg aan? Een beetje onenigheid, een kleine ruzie, dat komt bij verliefden duizend keer voor, omdat jullie altijd je ideaalbeeld bevestigd willen zien.'

'Trouwens,' zei Frieske, 'hij heeft zo'n vreemde manier om vooruit te komen,

met zijn benen bedoel ik. Hij loopt naast me... alsof de grond onder zijn voeten is geplaveid met voldongen feiten. Afschuwelijk gewoon.'

'Maar kind. Dat is het mannelijke principe. Begrijp je dat niet?'

Gudula Öften liet intussen het geruststellend lauwe, weldadige water lopen. Frieske staarde aarzelend in de wastafel. Ze vertelde niet alles.

Liefde! Wat was dat nou voor artikel? Alles, maar niet iets wat je in een handomdraai voor elkaar kreeg. Zodra er sprake was van liefde, wilde die gekoesterd worden. Op goed geluk in zee gaan zwemmen en aria's zingen stond de liefde niet toe. Met de liefde was het net als met naaldwerk, de ene keer was niets zo zoet als een prik en de andere keer niets zo pijnlijk. In de amusementsbijlage van de UBNV was het al vaak over erotiek gegaan, alleen liep het in de praktijk altijd anders dan in die artikelen. Meestal waren de dames en heren die over de liefde schreven, er zelf niet toe in staat en zochten ze op die manier schriftelijk compensatie voor hun heilloze dilettaantisme. Lisa had aan die bron gezeten, ze had ooit een paar schrijvers hun liefdeshonorarium zien drinken. Voor hen was erotiek dus een kwestie van honorarium geweest, maar Lisa vond nu dat dat niet alleen voor hen gold. Waarom stond er anders in de kleine advertenties: Kamers vrij, per dag, Luisenstrasse 1?

'Je moet duidelijke taal spreken, schrijf hem!' begon Öften na een hulpeloze stilte, waarin ze nogmaals haar hand behoedzaam op Lisa's hoofd legde. 'Je kunt toch niet je hele leven de eerste kus herhalen.'

Nu was het ongetwijfeld zo dat Frieske ook op dat punt een bepaald doel voor ogen had, maar daarbij was ze iets kwijtgeraakt, je kon bijna zeggen: haar spoorboekje. Bovendien verweet ze zichzelf dat ze het allemaal verkeerd had aangepakt en zich door Heinz in de kaart had laten kijken. Het was een uiterst gecompliceerde situatie.

'Je vertelt nooit iets over je nieuwe collegaatje,' had hij gezegd, waarop ze helaas al te bot had geantwoord: 'Ik stel me niet zo aan als de mannen om me heen.'

Nee, dat was niet het goede antwoord geweest, want hij had prompt gevraagd: 'Jullie kunnen het toch wel met elkaar vinden?'

'Wat mij betreft wel. Ik ben niet jaloers!'

Maar ook dat was een overhaaste wending gebleken, vooral omdat die aanleiding gaf tot allerlei vervelende opmerkingen.

'Ik begrijp niet,' had hij gezegd, 'waarom jullie vrouwen het altijd weer nodig vinden om jezelf te verdedigen. Als we niets aardigs tegen jullie zeggen, staan jullie meteen op je achterste benen. Echt allemaal, de ene vriendin net zo goed

als de andere. Werkelijk, jullie zijn zo vrij als wilde katten in een kooi.'

Na die terechtwijzing meende Frieske de grootste domheid van haar leven te hebben begaan, en door dat besef kon ze geen woord meer uitbrengen. Ze had gezegd: 'Heinz, ik vind dat we niet vrij mogen zijn.'

Zijn hals, waar een rimpel te zien was die wel iets weg had van de jaarring van een boom, had geglommen, zijn stem was nasaal geweest. Het liefst had ze hem een draai om zijn oren gegeven!

Het werd waarachtig tijd dat Gudula Öften dit allemaal te weten kwam, hoewel het haar moeite kostte om Lisa's woedende uitspraak te ontzenuwen dat het allemaal de schuld van het nieuwe collegaatje was en van niemand anders; maar ook de tijd hier op het toilet was afgelopen. De wijzer draait door, de mensen kunnen niet gemist worden, en bovendien is een kantoor niet de plaats om aan gecompliceerde privé zaken te sleutelen. Frieske stond nog niet in de deur van het kantoor of er werd al geschreeuwd waar ze bleef. Sack had haar nodig, hij zat met zijn handen in het haar.

'Ik mag toch zeker wel even mijn handen wassen.'

Met die woorden liep Frieske stoïcijns als altijd terug naar haar plaats, maar niet zonder een blik geworpen te hebben op degene aan wie dr. Geist op hetzelfde moment vroeg waar ze eigenlijk woonde, waarop hij als antwoord kreeg: 'Op de Kurfürstendamm.'

'Waar?' vroeg Frieske onmiddellijk, en Mucki herstelde: 'Vlak bij de Kurfürstendamm.'

'Vlak bij de Kurfürstendamm?' herhaalde dr. Geist alsof hij een misstap op het spoor was.

'Ja – de Dahlmannstrasse.'

'Aha!'

Daarmee was dr. Geist opeens tevredengesteld en Frieske ook, dat was te zien. Neem me niet kwalijk! dacht Frieske. Ze had natuurlijk al van Heinz gehoord dat de weduwe van de geheimraad daar onlangs naartoe was verhuisd, maar naar het achterhuis, terwijl zijn moeder, mevrouw Schade, in het voorhuis woonde. Die gribus voor Kurfürstendamm verkopen was op zijn zachtst gezegd gewaagd. Maar ook dr. Geist kon met al zijn hulpformules niet anders dan opnieuw over deze dame na te denken. Hun genoegdoening werd echter getemperd door Sack, die opnieuw belde, niet om Frieske, maar nu om Mucki. Even werd Frieske boos, maar ze vond meteen troost in de woorden: 'Vanaf vandaag telt die man voor mij niet meer.'

Andere wetten?

I

Boven de afdeling propaganda – die niet de hoogste was – zweefde nog menig noodlot. Het begon al op dezelfde verdieping. Om de hoek met de verlichte waarschuwing achter glas: ATTENTIE, OPSTAPJE! bevond zich een deur die zo dik gecapitonneerd was dat er een lustmoord achter gepleegd had kunnen worden zonder dat iemand het had gemerkt. Daar zetelde Ua-Ua. Het was een hermetisch territorium. Zo nu en dan hing er een bordje ‘VERGADERING’ op de deur en dan gonsde het van de stemmen, er werd gefluisterd en gesist als in onze kinderjaren wanneer papa zich opmaakte voor zijn middagdutje. Niemand durfde te storen, niemand durfde het over hem te hebben, hoogstens heel zachtjes. Ook hier, zo werd door sommige mensen beweerd – maar dat deden ze op eigen risico, en Mucki merkte hoe bang ze waren –, ook hier bij Ua-Ua werd geslapen en gesnurkt. Alleen al het feit dat Ua-Ua als het hoogste nummer in de hiërarchie in feite een man zonder nummer was en als zodanig, op de keper beschouwd, eigenlijk een nul... maar wel zachtjes, zachtjes praten alsjeblieft!

Graag, maar al te graag had Mucki nu iemand om raad gevraagd en geïnformeerd wie er achter Ua-Ua schuilging, maar helaas beschikte ze alleen over haar fantasie. Wat was dat voor een nul – u-u?

Laten we het zo zeggen: een één, dat begrijpen we. Ook een nul kunnen we ons puur rekenkundig nog wel voorstellen. Maar zo’n geconcentreerde, zichzelf versterkende, zichzelf negerende getalloosheid, even getalloos als het zand der zee, dat we ook tot het terrein van de nulliteit kunnen rekenen – dat is het! –, zo’n nulliteit als Ua-Ua staat boven de wet en bestaat alleen nog omdat ze niets betekent. Paradox! Het is paradoxaal. Als we bovendien bedenken dat zo’n directeur, een mens als ieder ander, hoewel misschien een aantrekkelijker mens, die zichzelf ook nog eens heeft voorzien van een ‘generaal’, zodat zijn volledige titelinventaris ‘directeur-generaal’ luidt, dan is het begrijpelijk dat

een oningewijde zijn adem inhoudt en opkijkt tegen iedereen die zich in de nabijheid van zo'n nulliteit bevindt.

Er waren mensen die dat voorrecht genoten, en ook Mucki had al met hen te maken gehad. Dat waren de dames Seiferth, met betrekking tot wie men er goed aan doet verschil te maken tussen Seiferth I en Seiferth II, want meestal traden ze dubbel op. Als leidinggevende van het secretariaat Seiferth hadden ze dagelijks contact met Ua-Ua. Hoe bestaat het! Het was een soort bufferstaat met een flink aantal uitgerangeerde oude vrijsters in zijn gelederen, een buffer tussen de reguliere medewerkers en de directie. Daar werden alle personeelskwesties administratief afgehandeld, alle klachten van boven naar beneden, alle voorstellen van beneden naar boven werden daar gefilterd. Dat secretariaat werd niet ten onrechte 'Zwiterland' genoemd en Seiferth I de onbetwiste *Jungfrau*, terwijl naast haar een tweede maagdelijke top werd geduld: Seiferth II. Ze waren allebei zo oud als de Alpen, maar verschilden daarvan essentieel in hun mate van onaantrekkelijkheid; tenslotte werden bij de ene Seiferth bijna ieder jaar de poliepen uit de neus verwijderd. Als ideale leeftijd voor dit secretariaat was van hogerhand de periode tussen het tweeëndertigste en vijfenveertigste levensjaar vastgesteld. Nu moet iemand jong zijn om ouder te kunnen worden, maar deze dames behoorden tot de categorie die pas op hun tweeëndertigste ter wereld komen, omdat ze daarvoor in allerlei plaatsvervangende moederlijven hebben moeten rondrijven en pas tevreden zijn als ze een firma tot hun minnaar en een directeur tot hun te bemoederen adoptiefzoon hebben uitgevonden. Er wordt koffie voor hem gezet, met jobsgeduld wordt zijn geklaag over ischias aangehoord en hij krijgt troost toegediend als hij instort.

Coty, die zich nog het meest met Mucki bezighield, probeerde haar dat op een dag duidelijk te maken en zei: 'Chefs storten veel vaker in dan bekend is. Ze storten in omdat ze geldzorgen hebben; ze storten in omdat hun vrouw ervandoor gaat; ze storten in omdat hun dochter morfiniste is geworden. Pas geleden was...'

'Nee, nee, zachtjes, zachtjes alstublieft!'

Bij een andere gelegenheid kreeg Mucki toch te horen wat de essentie van Seiferths bufferbestaan was. Ook dat kreeg ze te horen van Coty. Als Ua-Ua bijvoorbeeld van iemand zei dat hij absoluut onbetrouwbaar was, dan zei Seiferth tegen de betreffende persoon dat hij op zijn tellen moest passen, of als Ua-Ua zei dat Sack een idioot was, dan zei Seiferth tegen die idioot dat hij zijn calculatie nog eens moest bekijken; als Ua-Ua luid schreeuwend rond begon te lopen, jammerend dat hij directeur-generaal was en geen willekeurige metse-

laar of kapper, dan stond Seiferth stil in de hoek en zei dat hij moest bedaren, want er waren ergere dingen en binnenkort zouden personeel en medewerkers vanzelf weer tot rede komen.

‘Begrepen?’ had Coty gevraagd en Mucki had bevestigend geantwoord, hoewel ze het gevoel had dat een gat ergens in haar hoofd een paar dimensies groter was geworden – u-u?

Begrijpelijker was dat wat op een dag in een aanval van menselijke waardigheid door Gudula Öften werd verteld, waarbij ze zonder er erg in te hebben vergat zachtjes te praten. Ze klaagde verder nooit, maar op één punt, namelijk als het om vrijkaartjes ging, die Ua-Ua in principe alleen aan Wrampe of Baumann gaf – aan de liftbediende of de portier, stel je voor! –, weigerde ze te zwijgen.

‘Die schandalige minachting voor beschaafde mensen, die... ik heb er geen woorden voor,’ zei ze tegen de Seiferths. ‘Alsof Beethoven speciaal voor Wrampe doof is geworden! Alsof kunstenaars als Schumann en Hugo Wolf uitsluitend gek zijn geworden opdat de portiers zich bij hun meesterwerken kunnen zitten vervelen! Ik vind dat hij ook zijn secretaresses weleens een plezier kan doen. We zijn tenslotte geen fokvee. We hebben culturele behoeften. We snakken naar een vrijkaartje. Hoelang ben ik al niet meer naar een pianoconcert geweest? Schande!’

‘Maar hoe kan hij dat nou doen? Die man kan toch niet gewoon op u afstappen, Öften, en u een vrijkaartje aanbieden. Zoiets zou verkeerd kunnen worden opgevat.’

‘Daar zou ik ook niet van gediend zijn, beste Seiferth. Maar als iets ongepast of absoluut ongebruikelijk is, bestaan er toch ook nog decente mogelijkheden. Ik bedoel, hij is tenslotte een mens.’

‘Dat wel.’

‘Ziet u. En waaraan herkennen we een mens? Nou? Aan zijn culturele bewustzijn! Wrampe naar een pianoconcert sturen is barbaars. Op dat moment ontaardt minzaamheid in snobisme. Neem me niet kwalijk, Seiferth, dat moest ik echt even kwijt.’

‘O, ik begrijp wat u wilt zeggen, beste Öften, maar... Kan het niet ook een gebaar uit verlegenheid zijn? Tenslotte strekken zich duizend handen naar hem uit – om een kleinigheid.’

Öften kromp in elkaar, maar ze zweeg, terwijl Seiferth doodgemoedereerd doorging: ‘En bovendien is de man ziek. Hij heeft het aan zijn nieren. Zijn auto heeft een speciale bekleding en vering om zijn nieren te ontzien.’

‘U wilt toch niet zeggen dat zijn nieren te lijden hebben onder de muziek?’

‘Niet onder de muziek, maar onder het personeel.’

Daar had Gudula Öften niet van terug. Ze kon het woord personeel niet uitstaan, evenmin als de term menselijk materiaal. Maar daar bestond op kantoor helaas niet veel begrip voor, want Brecher, haar tegenpartij, was af en toe zo vrij om het tegendeel te verdedigen, en zeker niet alleen omwille van de zaak zelf. Voor Mucki was het intussen een leerzaam genoegen om hem voor het eerst fris van de lever te horen vertellen, en ze luisterde dan ook alsof ze in de concertzaal zat en in het bezit was van een vrijkaartje.

‘Directeur-generaal,’ zei Brecher. ‘Dat is het. Kent u memoires van generaals? Ludendorff bijvoorbeeld spreekt in zijn memoires, zonder een spier te vertrekken, als iemand die zaken doet met lijken.’

‘Maar Brecher! Alstublieft!’

‘Ik kan er niets aan doen, Öften. Hij heeft het in de generale staf altijd over de chef of over de bedrijfsruimte. Hij voert oorlog vanuit zijn bedrijfsruimte en zijn zakelijke transacties richten zich naar de militaire situatie, zoals de onze naar die van de markt. Zelf schrijft hij: Ik ben altijd van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat op de zaak geweest.’

‘Ik zie niet in wat dat met Ua-Ua te maken heeft.’

‘Heel eenvoudig. Als directeur-generaal is hij een militair van de economie. Ook hij zit dagelijks in zijn bedrijf de strategische situatie te bestuderen. In burger uiteraard. Je zou ook kunnen zeggen: op zijn pantoffels.’

‘In ’s hemelsnaam!’ kreunde Gudula Öften. ‘Zachtjes! Pas op, zachtjes!’

Pas later zou Mucki zijn toespeling begrijpen. Dat was toen ze erachter kwam dat Ua-Ua zo nu en dan op zijn pantoffels door de vertrekken slofte, zo onhoorbaar mogelijk, wat trouwens heel zelden gebeurde, misschien eens in de tien jaar. Dat was een van de vele geruchten die over hem de ronde deden.

Maar om nog zachter dan zachtjes te praten, dat was hiermee... Maar het is gevaarlijk. Waarom? Bovendien weet iedereen dat Ua-Ua niet de enige is en dat ook Egon, zijn jongere broer, meer invloed probeert te krijgen, en dat het voor Sack verschrikkelijk moeilijk is om erachter te komen hoe hij die twee moet benaderen, wat trouwens voor iedere afdelingschef geldt. We hoeven ons maar een compagnie voor te stellen met twee tegelijk bevelen uitdelende kapiteins, een bataljon met twee majoors, een volk met twee rijkspresidenten, een stad met twee gemeentebesturen, waarvan het ene naar rechts en het andere naar links tendeeft, dan hebben we een idee van de innerlijke gespletenheid van de UB NV-directie – u-u?